

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Filosofijos istorijos ir logikos katedra

Ieva Vasilionytė

Filosofijos studijų programa
Magistro darbas

Moralės normatyvumo problema Ch. Korsgaard koncepcijoje

Darbo vadovė: doc. Nijolė Lomanienė

Vilnius 2008

TURINYS

SANTRAUKA	4
SUMMARY	6
ĮVADAS	8
1. NORMATYVUMO SAMPRATA INTERNALIZMO / EKSTERNALIZMO KONTROVERSIJOS KONTEKSTE	11
1.1. Internalizmo ir eksternalizmo skirties problema	11
1.2. Internalistinis būtinai motyvuojančio moralinio sprendinio pagrindimas	16
1.2.1. Neokantininkai: racionalumo metafizinis normatyvumas	16
1.2.2. Intuityvizmas: intuityviai akivaizdžių tiesų normatyvumas	18
1.2.3. Šiuolaikinis ekspresyvizmas: metafizinis įsipareigojimas planams	20
1.2.4. Hume'o moralės psichologijos paveldėtojai: normatyvumo sampratos modifikacijos	21
1.2.5. Neohiuminė internalizmo versija: troškimo normatyvumas	25
1.3. Eksternalizmas: normatyvumas <i>versus</i> motyvacija	27
1.3.1. Pohiumiškas eksternalizmas: troškimas kaip substancialios motyvacijos šaltinis	27
1.3.2. Kraštutinis eksternalizmas: moralės reikalavimai kaip socialiai racionalūs reikalavimai	29
1.4. Atsakų į normatyvumo klausimą įvertinimas	32
2. NEOKANTIŠKA CH. KORSGAARD MORALĖS KONCEPCIJA: PIRMO ASMENS PERSPEKTYVA	35
2.1. Deskriptyvusis aspektas: normatyvumo aiškinimo modelis	36
2.1.1. Normatyvinė perspektyva kaip veikėjo autonomijos pagrindas	36
2.1.2. Universalios sprendinių formos normatyvumas	39
2.1.3. Praktinė tapatybė kaip motyvacijos turinio šaltinis	41
2.1.3.1. Praktinės tapatybės samprata	41
2.1.3.2. Atsitiktinės tapatybės	43
2.1.3.3. Dinamiškas tapatybės pobūdis: veiksmo pirmumas tapatybės atžvilgiu	45
2.1.4. Tikslas kaip vidinis moralinio veiksmo elementas	46
2.1.4.1. Veiksmo samprata	46

2.1.4.2. Veiksmo pagrindas: esminio viešumo argumentas	47
2.2. Normatyvinis Korsgaard koncepcijos aspektas	50
2.2.1. Būtina tapatybė: žmogiškumo ir moralumo santykis	50
2.2.2. Moralės pirmumo pagrindimas	51
IŠVADOS	55
ŠALTINIAI	57
LITERATŪRA	58

SANTRAUKA

MORALĖS NORMATYVUMO PROBLEMA CH. KORSGAARD KONCEPCIJOJE

Moralės normatyvumo problema yra klausimas, kas pagrindžia moralės mums keliamus reikalavimus ir iš kur jie kyla. Šiame darbe teigiama, jog Ch. Korsgaard neokantiškas atsakas į normatyvumo klausimą yra sėkmingas: kantiškos prielaidos leido Christinai Korsgaard produktyviai suformuluoti normatyvumo klausimą, o šių prielaidų sintezė su psichologine praktinės tapatybės koncepcija leidžia vertinti Korsgaard normatyvumo problemos sprendimą kaip novatorišką ir bene sėkmingiausią neokantišką atsaką. Pirma, Korsgaard koncepcija sėkminga būtent dėl neokantiškų prielaidų – tai išryškėja internalizmo / eksternalizmo kontroversijos kontekste. Eksternalistai padalija pagrindimo bei motyvavimo funkcijas atitinkamai įsitikinimui ir troškimui, todėl teorinio reikalavimų pagrindimo sėkmė nelemia motyvacinės sėkmės: ryšys tarp jų atsitiktinis. Didžioji dalis internalistų (intuityvistai, ekspresyvistai, neohiumininkai) moralinių sprendinių pagrindimą laiko neįmanomu iš principo. Todėl perspektyviausiu laikome neokantišką atsaką, įgalinantį motyvuojantį pagrindimą. Neokantiškos pozicijos pamatinė orientacija į pagrindimo užduotį ir proto funkcijų (praktinis bei teorinis protas) samprata, įgalinanti būtiną ryšį tarp diskursyvaus pagrindimo bei motyvacijos veiksmui, leidžia jiems bene vieninteliams iš kontroversijos dalyvių matyti normatyvumo klausimą kaip prasmingą ir į jį atsakyti.

Antra, Korsgaard neokantiškas atsakas sėkmingas dėl to, kad susidoroja su Kanto etikos trūkumais: neredukuoja normatyvumo į formalųjį jo aspektą. Kantiškoje tradicijoje pamatinis veikėjo autonomijos normatyvumas perkeliamas tam tikriems fundamentaliems principams (pvz., kategoriniam imperatyvui), kurie užtikrina pagal juos padarytų sprendinių normatyvumą. Korsgaard formalųjį principų normatyvumą papildo turinio normatyvumu: maksima gali įpareigoti ne tik dėl savo formos, bet ir dėl turinio, kurį gauna iš praktinės tapatybės. Tad veiksmo pasirinkimo modelį sudaro trys pasirinkimo, arba valios apribojimo, principai, iš kurių – du formalūs, trečiasis – psichologinis/ socialinis. Pirmasis principas – kategorinis imperatyvas – atsijoja impulsus įkūnijančias maksimas pagal formą: jį formaliai atitinkančios maksimos (ne gyvūniški impulsai) yra normatyvios. Kategorinio imperatyvo normatyvumas pagrindžiamas metafiziškai: jis būtinas reflektysiai būtybei kaip veikėjui. Kadangi ne visos formaliai normatyvios maksimos yra moralaus turinio, įvedamas jį užtikrinantis antrasis principas – moralės įstatymas. Tai papildomas apribojimas, įtraukiantis idealizuoto socialumo aspektą: šis įstatymas liepia veikti tik pagal maksimas, pagal kurias visos racionalios būtybės sutiktų veikti drauge veiksmingoje kooperatyvioje

sistemoje. Įstatymo normatyvumas grindžiamas privalėjimu vertinti savo žmogiškąją prigimtį kaip visų verčių šaltinį: ji esanti būtina veiksmo sąlyga. Vis dėlto kai kurios maksimos išreiškia impulsus, kylančius iš mūsų praktinių tapatybių. Jei dvi tokios maksimos yra normatyvios formaliai, kyla klausimas, pagal kurią praktinę tapatybę pasiegti. Tam reikalingas trečias – psichologinis/ socialinis – principas, atrenkantis svarbiausius tapatybei vaidmenis. Jį nusistatyti sprendžiantis veikėjas privalo individualiai, nes atsitiktiniai socialiniai ar psichologiniai biografijos faktai lemia tai, jog kiekvienas laiko svarbiomis skirtingas savo tapatybės dalis. Dėl to šis principas nenustatomas iš nešališkos perspektyvos, bet priklauso nuo paties veikėjo turiningo savęs supratimo. Tačiau jis turi būti normatyvus – antraip nebus įmanomas veiksmas ir pats veikėjas kaip toks (veikėjas privalęs būti vientisas).

Aptariant kritiką, negatyviu koncepcijos sėkmės įrodymu galima laikyti tai, jog ligšiolinės kritikų abejonės dėl koncepcijos pastarajai nepadarė žalos, nes veikiau buvo nulemtos kitokių teorinių prielaidų arba „nesusišnekėjimo“. Bene svarbiausiu koncepcijos sėkmės rodikliu laikytinas jos normatyvinis adekvatumas. Tačiau normatyvinio koncepcijos adekvatumo kriterijus yra pragmatinis, todėl atsakymo į normatyvumo klausimą vertinimas šiuo aspektu teoriškai neįmanomas: pagrindimo sėkmės kriterijus – ne ar įtikina praktiškai neįsitraukusį asmenį (kritiką), bet ar pajudina moraliam veiksmui *rimtai* klausiantįjį (veikėją praktinėje situacijoje).

SUMMARY

PROBLEM OF MORAL NORMATIVITY IN THE CONCEPTION OF CH. KORSGAARD

Problem of moral normativity is a question of what justifies the claims that morality makes on us and of their source. In this thesis we claim that the answer to this problem proposed by Ch. Korsgaard is a success as a Kantian answer, i.e. as a synthetic project. First, the analysis of the internalism / externalism controversy lets us to conclude, that the success of Korsgaard's conception of normativity was granted, first of all, by its Neo-Kantian premisses. Externalists split justificatory and motivational functions between *resp.* belief and desire therefore, theoretical success of justifying moral claims does not by itself lead to motivational success: the relation between the two is purely contingent. The majority on the internalist side though (intuitionists, expressivists, the neo-Humeans) consider moral judgements impossible to justify in principle. Therefore, only the Neo-Kantians are able to treat the problem of normativity as a meaningful question and to give an adequate account of it. What enables them is the Neo-Kantian orientation to the task of justification and their conception of the functions of reason (practical and theoretical reason), which assures the necessary relation between the discursive justification and the motivation to act, hence a motivating justification.

Second, the Neo-Kantian reply by Korsgaard is successful as a solution to the difficulties which the Kantian ethics meets: she does not reduce normativity to its formal aspect only. In the Neo-Kantian tradition the essential autonomy of the agent is transferred to certain fundamental principles (such as categorical imperative) which grant the normativity of judgements settled in accordance with them. Korsgaard adds to the formal normativity its substantial aspect: maxim is capable to oblige not due to its form, but because of its content received through the practical identity. Hence the model of act-choosing consists of three principles two of which are formal and the third is psychological or social one. The first principle is the categorical imperative which sorts maxims according to their form, and only the maxims which embody non-animal impulses are held to be normative. Normativity of the categorical imperative is metaphysically justified in its necessity for a reflective being which is doomed to act. However not all formally normative maxims are moral in content, that is why the second principle, which must secure it, is introduced. It is the moral law, an additional restriction on maxims, which involves an aspect of idealized sociability. This law prescribes acting only on maxims that all rational beings could agree to act on together in a

workable cooperative system. Moral law is justified as normative due to our obligation to value our human nature as the source of all values and the necessary condition of our acting. Nevertheless some maxims are expressive of impulses which spring from our practical identities. In case of having two formally normative maxims of such kind we have a problem of choosing one as the object of will. The most important roles which constitute our identity are selected by the third principle which is the psychological/ social one. It must be established by each agent individually, because contingent social or psychological background conditions assigning different value to different parts of one's identity. That is why this principle is not set from the impartial point of view but depends on every agent's substantial self-apprehension. Yet it has to be normative in order to enable the action and the agency itself (integrity is constitutive of the agency).

While analysing criticism of Korsgaard one might consider as a negative proof of her success the fact that present critique has not yet succeeded to disarrange it. The critique was mainly based on different theoretical premisses or misconception of the arguments. One of the most weighty criterion of the success of the conception is its normative adequacy. However the criterion of normative adequacy is pragmatic, therefore the evaluation of Korsgaard's account of the normative question is impossible in principle: the criterion of justificatory success is not about whether the practically disinvolved (the critics) find it compelling, but whether it moves to act morally a person who takes this issue *seriously* (i.e. the agent in the practical situation).

IVADAS

Veikdami pasaulyje, nuolat sprendžiame, kaip elgtis, o kartas nuo karto atsiduriame itin sunkaus pasirinkimo situacijoje. Vienas iš mūsų paskatų – arba atsakymų, kaip pasielgti – šaltinių yra moralė. Ji skiriasi nuo kitų šaltinių savo reikalavimų pobūdžiu: moralė reikalauja kategoriškai. Todėl privalėdami iš tiesų atlikti tai, ką moralė liepia (ir kai tai atlikti būna sunku), klausiamo, ar tikrai privalome būti moralūs. Kitaip tariant, mūsų kasdienis įsitikinimas susvyruoja, nebepakanka įprastinių atsakymų, ir mes reikalaujame pagrindimo – žengiame į filosofijos sritį. Taip kyla normatyvumo klausimas. Normatyvumo klausimas ir yra klausimas apie tai, kas pagrindžia moralės mums keliamus reikalavimus ir iš kur jie kyla. Atsakyti į klausimą – reiškia ne tik paaiškinti iš trečio asmens (teorinės) perspektyvos, kodėl moralė veikia mūsų elgesį tam tikrais būdais. Normatyvumo atžvilgiu adekvati filosofinė teorija privalo pateikti atsakymą moraliniam veikėjui, kuris atsiduria minėtoje praktinėje situacijoje: atsakymas turi pastūmėti moraliam veiksmui, t.y. turi būti veiksmingas pirmojo asmens požiūriu.

Normatyvumo tema šiandienos metaetikoje bene svarbiausia, tačiau ji aktuali ir kitoms šiuolaikinės filosofijos disciplinoms (epistemologijai, analitinei veiksmo bei sąmonės filosofijai, kalbos filosofijai, estetikai, politikos filosofijai), taip pat tokiems mokslams kaip teisė, sociologija, psichologija ir bendriau – kognityviniai mokslai, ir kt. Pasirodo būtent šiam klausimui skirtų filosofinių studijų, teminių leidinių, tokių kaip Ch. Korsgaard (1998), J. Dancy (ed.) (2002), J. Gert (2004), E. Sosa, E. Villanueva (eds.) (2005), J. Wallace (2006) ir kt.

Moralės normatyvumo problema yra ir Christine'os Korsgaard, Harvardo universiteto profesorės ir vienos įdomiausių šiuolaikinės metaetikos autorių, tyrinėjimų centre. Jos koncepcija, išdėstyta knygoje *The Sources of Normativity* ([1996] 1998b) ir plėtojama vėlesniuose darbuose (2002a, 2002b, 2002c, 2002d, 2002e, 2002f, 2005 etc.), įdomi kaip sintezės projektas: viena vertus, kūrybingai pratęsiant kantiškos etikos tradiciją, siekiama apginti moralės (jos reikalavimų) specifiką. Kita vertus, atsižvelgiama į faktinį žmonių gyvenimą, jų psichologiją. Tai atsakas, iki šiol sulaukiantis nemaža atgarsių, o jo svarbą liudija ir tai, jog Korsgaard 2002 metais buvo pakviesta Oksforde skaityti *Locke'o paskaitų* (šio vardo originalių paskaitų serijos kviečiami skaityti iškilieji pasaulio filosofai). Pažymėtina, kad skirtingai nuo dalies kitų neokantininkų, įskaitant ir jos mokytoją Johną Rawlsą, Korsgaard nepasuko į socialinę filosofiją, bet rado galimybę įveikti Kanto etikos trūkumus (praktinio proto formalizmą ir monologiškumą) pasiremddama moraline psichologija. Todėl ir šio darbo ašis yra Korsgaard kaip neokantininkė, o jos atsakas į normatyvumo problemą – kaip neokantiškas atsakas.

Šiame darbe ginamas teiginys, jog *Korsgaard neokantiškas atsakas sėkmingas: kantiškos prielaidos leido Christinai Korsgaard produktyviai suformuluoti normatyvumo klausimą, o šių prielaidų sintezė su psichologine praktinės tapatybės koncepcija leidžia vertinti Korsgaard normatyvumo problemos sprendimą kaip novatorišką ir bene sėkmingiausią neokantišką atsaką.*

Pirma, šiai tezei pagrįsti reikalinga Korsgaard kaip neokantininkės pažiūrų analizė, todėl rekonstruojamos jos koncepciją sąlygojančios pamatinės nuostatos. Atsakymas į klausimą, kas moralinį veikėją pastūmėja sunkiam veiksmui, šiandien (labiausiai – po Williamso garsiojo straipsnio ([1981] 1983)) skleidžiasi internalizmo / eksternalizmo kontroversijos kontekste – jai ir skirta pirmoji šio darbo dalis. Tokia strategija renkama todėl, kad, pirma, tik kontroversijos eksplikacija pajėgi atskleisti prielaidas, kurios lemia vienokius ar kitokius normatyvumo problemos sprendimus, tikslus, į kuriuos orientuojasi ginčinių grupuočių. Antra, šiame kontekste galima įvertinti skirtingų pozicijų potencialą atsakyti į normatyvumo klausimą. Trečia, tik tokiu būdu galima įvertinti antroje darbo dalyje tiesiogiai nagrinėjamo Korsgaard atsako reikšmę bei jos kritikų priekaištų svorį, adekvačiai suvokti svarbiausių jos koncepcijos sąvokų (racionalumo – žmogiškumo – moralumo, veiksmo – principo/ racionalaus veiksmo pagrindo – motyvacijos) reikšmes bei ryšius. Darbo tezės pagrindimas pirmoje dalyje priklauso nuo sėkmės įgyvendinant du tikslus: iš kontroversijos eksplikacijos turi paaiškėti, kad, pirma, tik internalistai orientuojasi į moralės pagrindimo užduotį, vadinasi, tik jiems normatyvumo klausimas prasmingas; antra, iš internalistų – tik neokantiškos prielaidos įgalina diskursyvų moralės reikalavimų pagrindimą.

Antra darbo dalis skiriama Korsgaard koncepcijos novatoriškumo analizei. Korsgaard praktinės tapatybės koncepcija teikia vilčių įveikti kantiškai tradicijai metamą kaltinimą „tuščiu formalizmu“ ir yra neabejotinai perspektyvus atsakas į normatyvumo klausimą. Ši tezė grindžiama parodant, kad pagal Korsgaard moraliniai sprendiniai, arba maksimos, normatyvumą įgauna ne tik dėl savo formos, bet ir iš turinio (sprendiniams turinį suteikia veikėjų tapatybės). Taigi originalia praktinės tapatybės koncepcija Korsgaard įveikia kantiškosios etikos trūkumą: atsižvelgia į psichologinį bei socialinį moralinio veikėjo sąlygotumą ir svarbą, kurią jis teikia tokiam turiningam savęs supratimui (priešingai nei mąstydamas apie save kaip apie abstrakčios Tikslų Viešpatijos pilietį), kai daro sprendimus.

Korsgaard neokantiško atsako sėkmė grindžiama dviem žingsniais. Pirmoje darbo dalyje eksplikuojant internalizmo / eksternalizmo kontroversiją, išskleidžiama normatyvumo samprata, rekonstruojamos kontroversiją grindžiančios prielaidos. Tai leidžia įvertinti normatyvumo klausimą – kvestionuoti jo tariamą atvirumą visų etinių pozicijų atsakams. Internalizmo pozicijai aptarti pasitelkti R. Audi (2006), S. Darwallo (1990, 1992, 2006), S. Darwallo, A. Gibbardo, P. Railtono (1992), J. Dreierio (1994), A. Gibbardo (2006a, 2006b), Ch. Korsgaard (1986b, 1998b), Th.

Nagelio (1978), M. Smitho (2006a, 2006b), Ph. Stratton-Lake'o (2006), B. Williamso (1983, 2004) darbai, eksternalizmo nuostatomis – D. Brinko (1997), D. Gauthier (1998), J. Gerto (2004), A. R. Mele (2003), P. Railtono (1992, 2006), S. Svavarsdóttir (2006) darbai.

Antroje dalyje Korsgaard koncepcijos analizė grindžiama deskriptyvumo / normatyvumo ir formos / turinio skirtimis. Analizuojami pagrindiniai argumentai bei kartinės sąvokos, grindžiantys abi – tiek kantiškąją, tiek originalesniąją – koncepcijos dalis, įvertinami kritikų kontrargumentai. Šiam klausimui išnagrinėti, be jau minėtos Korsgaard knygos (1998b), jos idėją plėtojantys straipsniai, tokie kaip „Aristotle and Kant on the Source of Value“ (1986a) ir „Acting for a Reason“ (2005), atsakymas kritikėms „A Reply to Carol Voeller and Rachel Cohon“ (1998a), ypač vertingos šešios paskaitos (*the Locke Lectures*) pavadinimu *Self-Constitution: Agency, Identity, and Integrity* (2002a, 2002b, 2002c, 2002d, 2002e, 2002f). Korsgaard koncepcija neliko nepastebėta: jos užaštrinta normatyvumo problema susilaukė nemažai kritikos, reakcijų. Šiame darbe svarstysime ir vertinsime reikšmingiausias kritikų argumentus: M. E. Bratman (1998), G. A. Cohen (1998), J. Gert (2002) R. Geuss (1998) Ch. W. Gowans (2002), Th. Nagel (1998), J. Skorupski (1998), E. Watkins, W. Fitzpatrick (2002).

Lietuvoje moralės normatyvumo problema plačiau netyrinėta, ši sąvoka dažniausiai figūruoja teisiniame diskurse. Kanto etikos tyrinėtojų dėmesys kol kas Ch. Korsgaard nepasiekė. Tiesa, Jūratė Baranova knygoje „XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu“ (2004) tarp Kanto interpretatorių pamini Korsgaardą (p. 275). Žinoma, turėta omenyje Christine'a Korsgaard, o galūnę veikiausiai pridūrė darbštūs teksto redaktoriai. Be minėtosios knygos, kuri yra bene vienintelis Lietuvoje tokios plačios apimties XX a. moralės filosofijos tyrimas, esama publikacijų, skirtų tik gretimos (mūsiškai) problematikos tyrinėjimui. Pavyzdžiui, Kanto praktinę filosofiją yra tyrinėjusi Nerija Putinaitė, Rita Šerpytė, Patricija Droblytė ir kiti filosofai, tačiau jiems rūpėjo kiti kantiškos tradicijos aspektai.

1. NORMATYVUMO SAMPRATA INTERNALIZMO / EKSTERNALIZMO KONTROVERSIJOS KONTEKSTE

Taigi normatyvumo problema yra klausimas apie tai, kas pagrindžia mums keliamus reikalavimus ir iš kur jie kyla. Normatyvumo sąvokos turinys sunkiai apibrėžiamas, tačiau akivaizdu, kad jis siejamas su privalėjimu – kaip Allanas Gibbardas skolinta iš Sellarso fraze apibūdina, normatyvumas „kažkokiu būdu yra *persmelktas privalėjimo*“ (*fraught with ought*). Anot Gibbardo, tai techninis terminas, nurodantis ypatingą, problemišką savybę, būdingą konceptų, susijusių su paskatomis, klasei (Gibbard 2006b: 322). O šio privalėjimo kategoriškas pobūdis moralėje yra viena iš centrinių metaetikos temų. Dėl privalėjimo šaltinio nesutariančias puses metaetikoje galima *grosso modo* skirti į filosofus, ginančius internalistinius bei eksternalistinius atsakus.

1.1. Internalizmo ir eksternalizmo skirties problema

Problemiškumą nustatyti internalizmo ir eksternalizmo skirtį konstatuoja Korsgaard (1998b: 82), Rachel Cohon (Mele 2003: 108), Stephenas Darwallas (1992: 155), Michaelas Smithas (2006a: 529) ir kiti; itin savitai šias sąvokas vartoja Bernardas Williamsas (1983: 101-113) ir jo vartoseną priimtina Derekui Parfitui (1997: 99-130). Dėl terminų sampratos įvairavimo skiriasi ir teorijų klasifikacijos: vieni autoriai (Darwall, Alfredui Mele, panašu kad ir pastarajam artima Sigrun Svavarsdóttir, save įvardijanti kaip eksternalistę) hiumininkus priskiria eksternalistams, kiti (Korsgaard ir Nagelis, Smithas) – internalistams. Be to, ši skirtis dalija net ir vienos filosofinės srovės mąstytojus, pavyzdžiui, ne visi intuitivistai laikomi internalistais: eksternalistams iš jų priskiriami Georgas E. Moore'as (Korsgaard, Nagelis, su abejuone tą daro ir Darwallas), W. D. Rossas, H. D. Prichardas (Stratton-Lake'as, Korsgaard, Darwallas). Skiriasi metaetikos diskurso tyrėjų nuostatos, ar internalistais laikytini tik autoriai, pripažįstantys, kad moraliniai sprendiniai neišvengiamai motyvuoja (*are necessarily motivating*), ar gali būti skiriamas moderuotas internalizmo variantas, pagal kurį, dauguma ar beveik visi moraliniai sprendiniai apima motyvaciją, tačiau nėra būtinai motyvuojantys, vis dėlto, kai motyvuoja, tai daro nepriklausomai (savaime). Pastarąjį variantą, pavyzdžiui, išskiria Mele ir prie silpnesnės versijos atstovų mini Jonathaną Dancy. Stipriąją bei silpnąją internalizmo versijas skiria ir Svavarsdóttir bei Smithas, tačiau kitais pagrindais: Svavarsdóttir teigia, jog silpnoji versija nesigilina į moralinės motyvacijos „mechaniką“

(ar sprendiniai motyvuoja savaime, ar tik drauge su kitais psichiniais būviais) (Svavarsdóttir 2006: 164), o Smithas silpnąją versiją laiko tą, kuri atsižvelgia į ryšio tarp sprendinio bei valios pertraukiamą pobūdį (pvz., akrasija) ir kuri ryšį laiko būtinu konceptualiai (Smith 2006a: 530).

Taigi tiriant kontroversiją nagrinėjančią ir į ją įsiliejančią literatūrą, tampa akivaizdu, kad klasifikacijos itin sąlyginės dėl to, kad nesutariama dėl bendros terminų „internalizmas“, „eksternalizmas“, „motyvacija“, „troškimas“, „paskata“/ „(racionalus) pagrindas“ (*reason*¹) sampratos. Todėl gali susidaryti įspūdis, kad „tikroji“ eksternalistinė pozicija, kildinanti motyvaciją moraliam veiksmui iš ekstraetinių šaltinių, aptinkama veikia retrospektyviai filosofijos istorijoje nei turi aktyvių gynėjų šiuolaikiniame diskurse, o save eksternalistams priskiriantys filosofai savąją tapatybę gali konstruoti tik dėl minėtų terminų ambivalentiškumo. Turėdami omenyje klasifikacijos problemišumą ir nepretenduodami pateikti visoms pusėms priimtina internalizmo / eksternalizmo skirties kriterijų, tyrimo tikslais vis dėlto jį apibrėšime.

Šiame darbe bus remiamasi apibendrinta Nagelio (1978: 7), Smitho (2006a: 529-530), Korsgaard (1998b: 81), Svavarsdóttir (2006: 163-164) ir nemažos dalies kitų teoretikų eksploatuojama skirties samprata, kurią galima perteikti taip:

- internalizmas yra požiūris, kad moralinis sprendinys neišvengiamai ir pats savaime motyvuoja veikėją moraliam veiksmui,
- eksternalizmas – tai požiūris, kad moraliniai sprendiniai nėra pakankami motyvuoti moraliam veiksmui: tam reikia kažko, esančio už etinio diskursyvaus svarstymo ribų.

Kitaip tariant, nesutariama dėl to, kas yra motyvacijos pakankamas šaltinis, arba – ar motyvacija yra vidinė moralinio sprendinio atžvilgiu. Analitiškai internalizmo pozicija išskaidytina į tokius elementus:

- ryšys tarp moralinių sprendinių ir motyvacijos yra (konceptualiai) būtinasis;
- moralinis sprendinys motyvuoja savaime, t.y. jis yra autonomiškas motyvacijos šaltinis;

su išlygomis:

- ne bet koks, bet tik pagrįstas moralinis sprendinys motyvuoja (pastarasis elementas būdingas tik kognityvistų pažiūroms, nonkognityvistai nepripažįsta galimybės moralinį sprendinį racionaliai pagrįsti).

¹ Angliškas filosofijos terminas *reason* vertimo į lietuvių kalbą tradicijos beveik neturi. Štai N. Lomanienės verstoje B. Williamso knygoje „Etika ir filosofijos ribos“ jis dažniausiai verčiamas kaip „paskata“, kartais – kaip „pagrindas“. Kadangi motyvacinio internalizmo ir eksternalizmo kontroversijos kontekste terminui *reason* kiekviena iš pusių priskiria skirtingas konotacijas, šiame darbe taip pat būtų tiksliau ir tikslingiau jį versti dviem žodžiais. Internalistai, pripažįstantys moralinei ištarai motyvacinę galią, paprastai išties kalba apie „paskata“, eksternalistai, atskiriantys pagrindimo/ vadovavimo elgesiui funkciją nuo motyvacinio elemento, veikia turi omenyje „(racionalų) pagrindą“. Tačiau nebūtinai. Tad vertimas priklausys nuo konteksto, kuriame bus svarbesnės vienokios ar kitokios kalbamosios sąvokos konotacijos.

Vis dėlto šiuos apibrėžimus reikia papildyti dviem svarbiomis išlygomis:

Pirma, klausimas, ar moralinis sprendinys motyvuoja savaime, yra dviprasmiškas, nes skiriasi teoretikų nuostatos dėl to, ką moralinis sprendinys išreiškia. Pagal tai skiriami vadinamieji kognityvistai / nonkognityvistai ir ši skirtis neretai painiojama su internalizmo / eksternalizmo skirtimi. Kognityvistų / nonkognityvistų skirtis metaetikoje išryškėjo pirmoje 20 a. pusėje, ji galėtų būti nusakyta taip:

- kognityvistai metaetikos kontekste laikosi pažiūros, kad moralės sprendiniai išreiškia įsitikinimus (*beliefs*), todėl galima nustatyti jų teisingumo reikšmes;
 - o Savotiškas kognityvizmo variantas būtų reviduotas (pvz.. Smith 2006b) hiuizmas: moralinis sprendinys išreiškia troškimą, kur „troškimas“ suvokiamas kaip turintis propozicinį turinį, galintis būti pagrįstas iš trečio asmens perspektyvos, nesantis „aistrų“ (*passions*), suvokiamų kaip emocijos, atmaina (plačiau apie tai – 1.2.5. paragrafe)
- nonkognityvistai mano, jog moraliniai sprendiniai teisingumo reikšmių turėti negali, nes yra imperatyvai arba emocijų ar iš principo diskursyviai nepagrindžiamų preferencijų išraiškos.

Taigi internalistais vadintini tie autoriai, kurie nepriklausomai nuo moralinio sprendinio sampratos, teigia jo pakankamumą motyvacijai. Ši išlyga svarbi dėl to, kad visi motyvacijos šaltiniu laikantys troškimus teoretikai neatsidurtų eksternalistų stovykloje. Hiumininkai, nors motyvacinę galią priskiria troškimams, o ne įsitikinimams, pagrįstai laikomi internalistais, kadangi moralinius sprendinius (troškimų išraišką) interpretuoja kaip galinčius motyvuoti savaime. Ir priešingai – eksternalistai priima kognityvistinę moralinio sprendinio sampratą ir, remdamiesi tuo, kad įsitikinimai nėra pajėgūs motyvuoti, teigia šią funkciją atliekant kitus psichinius būvius.

Antra, apibrėžime vartojama motyvacijos samprata nėra vienareikšmė. Viena vertus, „motyvuoti“ galima suprasi kaip „atlikti veiksmo kreipiamąją funkciją“ (*directional role*) ar „suteikti veiksmui praktinį pagrindą“ (*reason*), kita vertus, kaip „duoti impulsą veiksmui“. Kad moraliniai sprendiniai atlieka veiksmo pagrindimo (*action-basing role*) ar „kreipiamąją“ funkciją, sutiktų ir eksternalistai, tačiau jie nesutiktų dėl įsitikinimų „dinaminio“ aspekto galimybės (plg. Davido Brinko vartoseną: „motyvaciniai, arba ‚dinaminiai‘ moralės aspektai“; Brink: 1997, 4). Tačiau tai, ar internalistai išties tvirtina, kad įsitikinimas, t.y. kognityvinis būvis atlieka kauzalinį vaidmenį veiksmo atžvilgiu, kažin ar tiesa. Veikiau galima kalbėti apie nesusišnekėjimą ir ginčą dėl to, kuri teorija adekvačiau geba aiškinti intencionalų veiksmą. Sakykime, Nagelis, neabejotinai internalistas, teigia: „Ir čia veikia tie patys prietarai ... – įsitikinimas, kad kiekviena motyvacija turi atitikti vidinės jėgos modelį, požiūris, kad už kiekvieno motyvuoto veiksmo glūdi troškimas, kuris jam suteikia aktyviosios energijos; prielaida, kad suteikti pagrindimą, kuris galėtų ir *paaikškinti*

veiksma, tarp pagrindimo sąlygų turi būti atitinkama motyvacija, paprastai – troškimas“ (Nagel 1978: 81).

Be to, tas pats Nagelis pripažįsta, kad sprendinio motyvacinio turinio įrodymas negali būti jo motyvacinis efektyvumas („dinaminis aspektas“), nes juk nepaneigiama, kad net pripažinę turį paskatą veiksmui, galime taip ir nepasiegti. Tad įsitikinimas „nėra pakankama veiksmo ar troškimo [jį atlikti] sąlyga. Tačiau jo pakanka, nesant priešingų įtakų, *paaiškinti* atitinkamam veiksmui arba troškimui, arba pasiryžimui jį atlikti. Tai yra sprendinio, ką dabar turima pagrindo atlikti, motyvacinis turinys“ (Nagel 1978: 67).

Vis dėlto dera pastebėti, kad šios skirtingos motyvacijos sampratos šaknys nėra vien nesusipratimo dalykas. Jas lemia prielaidos bei tikslai, atskiriantys ne tiek internalistus nuo eksternalistų, bet veikiau skirtumai tarp kognityvistinių internalistų, arba neokantininkų (prie jų šlietini intuityvistai), ir mąstytojų, artimesnių nonkognityvistinei, t.y. Hume'o tradicijai.

Pirma, tai proto funkcijų samprata. Kantiškoji tradicija protą skiria į teorinį bei praktinį (kur, suprantama, praktinis protas yra tas pats grynas protas, tik besiremiantis papildomais postulatais ir nukreiptas į praktinės veiklos reguliavimą), pripažįsta praktinio silogizmo veiklumą (tai Aristotelio *Nikomacho etikoje* aprašytas samprotavimas, kurio išvada – veiksmas ar bent praktinė intencija). O antikantiška pozicija skiria tris proto, ar veikiau sąmonės (*mind*), funkcijas – kognityvinę, konatyvinę² bei emocinę; kaip Hume'as, jie neprielaidauja praktinio proto.

Analogiškos diskusijos vyksta ir gretimose filosofijos disciplinose dėl reikšmės, žinojimo, pagrindimo ir kitokio normatyvumo. Metaetikai sudalyvauja (kartais – nebūtinai kaip metaetikai) šioje bendresnėje kontroversijoje, kurioje vieni gina reduktyvistinę – psichologinę ar natūralistinę – normatyvumo sampratą, kiti laikosi antireduktyvistinės. Paraleles su logika į savo argumentaciją ypač mėgsta įtraukti antihiumiška nusiteikę metaetikai (tačiau faktas, kad ir logikos atžvilgiu vyksta atitinkamos diskusijos, neleidžia įtarti, kad kantininkai neteisėtai – pvz., postulodami praktinį protą – šliejasi prie srities, kurioje neredukuojamo normatyvumo galimybė apginta; sakykime, Railtonas ir kiti logikos normatyvumą mato tik kaip hipotetinį normatyvumą). Štai anot Nagelio, racionalumą galima apibrėžti tik laikantis racionalumo reikalavimų (Nagel 1978: 20). Tą

² Konatyvinė nuostata (*conative attitude*) – sąmonės funkcija, arba nuostata, kuri išreiškia sąmonės nukreiptumą į objektą, kai jo trokštama, vengiama arba valingai norima. Tai sąvoka, šiuo metu itin populiari analitinėje filosofijoje. Psichologijoje konatyvinę nuostatą atitinka *skatinančiųjų emocijų* (iš kurių kyla veiksmas ar neveikimas) grupė, pakeitusi „valios“ sąvoką. „Valios“ sąvokos psichologai vengia kaip nepasiduodančios empiriniam tyrimui, veikiau kalbama apie motyvaciją. Kita emocijų dalis, nepriklausanti motyvacijos sistemai – *vertinančiosios* (skausminga, (ne)malonu. etc.) emocijos (*remiamės Maskvos valstybinio M. V. Lomonosovo universiteto psichologijos profesoriaus Vyčio Viliūno paaiškinimais pokalbyje*).

patį tvirtina Darwallas (2006: 264) ir Jamesas Dreieris, priminęs mums Lewiso Carrollo dialogą „Ką Vėžlys pasakė Achilui“: „... tas, kuris nėra priėmęs loginio išvedimo taisyklių, nė negali suprasti pagrindo, kuriuo remiasi mūsų įsitikinimas, kaip pagrindo. Štai kodėl eksternalizmas bent jau logikos taisyklių atžvilgiu negali būti teisus. Mes negalime logikos taisyklių atžvilgiu užimti tokios pozicijos, kokią užimame kitų rūšių taisyklių atžvilgiu. Apie kitas taisykles visuomet prasminga klausti, kokį pagrindą turiu jų laikytis. Tačiau apie logikos taisykles taip klausti neprasminga. Pagrindas (*reason*) *teišreiškiamas pagal (is in terms of) logikos taisykles*“ (Dreier 1992: 518).

Vadinasi, racionalumo reikalavimai yra neišvengiami racionalaus pagrindimo reikalaujančiam asmeniui, jie yra paties klausimo ir atsakymo galimybės sąlygos. Nors Dreieris pripažįsta, kad eksternalizmą sukritikuoti tuo pat pagrindu ir moralinių taisyklių atžvilgiu nelengva, ir šio klausimo nesiima spręsti iki galo (Nagelis elgiasi panašiai), vis dėlto analogija atlieka savo funkciją. Nagelis teigia, jog kiek teoriniai ar praktiniai racionalumo reikalavimai yra įsitikinimo bei veiksmo sąlygos, tiek jie yra būtini ne logiškai (Nagel 1978: 22). Ši būtinybė yra būtent tokia, kokios reikia, – metafizinė. Jie būtini tiek įsitikinimo ar veiksmo pagrindimo, tiek jo paaiškinimo galimybei (ši išvada bus svarbi kalbant apie aiškinimo adekvatumą).

Praktinio proto pripažinimas, atitinkamai, įteisina praktinio įsitikinimo specifiką: esama įsitikinimo, kuris gali savotiškai laiduoti veiksma, o ne vien tikėjimą; jo pagrįstumo rezultatas nėra tikėjimas – kaip teorinio svarstymo atveju. Kitaip tariant, anot Nagelio, pritarti, jog turi paskatą kažką atlikti, reiškia priimti paskatą tai *atlikti*, o ne paskatą *tikėti*, taigi kaip teorinis pagrindas yra pagrindas padaryti tam tikrą išvadą ar kuo nors tikėti, taip praktinis pagrindas yra pagrindas kažką atlikti arba ko nors norėti (Nagel 1978: 64).

Būtent dėl to antikantininkams, nepripažįstantiems praktinio proto, bet siekiantiems adekvačiai paaiškinti intencionalų veiksmą, lieka dvi išeitys: arba teigti, kad konatyvinis būvis (pvz., troškimas), kuris pagal juos vienintelis gali atlikti motyvacinę funkciją, privalo veikti pagal įsitikinimo direktyvą, arba racionalumo elementą įkomponuoti jau į pačią troškimo sampratą (tai Smitho alternatyva).

Antra, aiškinimo adekvatumas yra svarbus tinkamos metaetinės teorijos kriterijus tiek kantininkams, tiek jų oponentams. Tik aiškinimą abeji supranta kiek kitaip. Kaip matyti ir iš prieš tai cituoto Nagelio teksto, „motyvacija“ kantininkui nurodo savotiško determinavimo funkciją, antikantininkui – realizavimo funkciją. Taigi skiriasi aiškinimo lygmenys, kuriuos galime įvardyti kaip filosofinį ir psichologinį, arba conceptualinį ir substancialųjį. Pirmuoju atveju veiksmo aiškinimas adekvatus, jei nurodomas racionalus veiksmo pagrindas, antruoju – jei nurodomas psichologinis veiksmo pagrindas. Ar šiųdviejų aiškinimų negalima laikyti suderinamais – kaip

dviejų skirtingų lygmenų aiškinimų – klausimas, vertas atskiro nagrinėjimo, tačiau suderinamumo galimybė tikėtina. Juk kaip išsiaiškinome anksčiau, bet kuris aiškinimas turi paklusti racionalumo reikalavimams, taigi šiaip ar taip turėti kokį nors propozicinį turinį (supratimas yra kognityvinis aktas, tegalintis vykti pagal tam tikras taisykles, kurias nusako vienokia ar kitokia logika). Tai, kas turi būti įvardijama kaip propozicinio turinio intensionali forma (tai įsitikinimas, troškimas, vylimasis ar pan) ar nešėjas (t.y. psichinis būvis) – antrinis klausimas.

Šios dvi prielaidos pagrindžia skirtingus požiūrius į normatyvumo problemą.

1.2. Internalistinis būtinai motyvuojančio moralinio sprendinio pagrindimas

Internalistai teigia, jog moralinis sprendinys neišvengiamai motyvuoja. Tokia tezė, kaip substancialus teiginys, akivaizdžiai pernelyg stipri ir neatlaiko paprasčiausios kasdienės praktikos kritikos (pvz., visiems pažįstamas silpnavališkumas) – tai pripažįsta ir patys internalistai. Tad šis teiginys veikia fiksuoja konceptualinį būtinumą: „Eksternalistas, pavyzdžiui, paprastai ieško tarp moralinio sprendinio arba moralinio įsipareigojimo bei motyvacijos atsitiktinio arba nomologinio ryšio, o internalistas atkakliai tvirtina, kad tas ryšys yra būtinas arba konceptualinis“ (Darwall, Gibbard, Railton 1992: 186-187). Ryšys galioja griežtai apibrėžtų sąlygų ribose. Kognityvistams toks apribojimas yra praktinio racionalumo samprata, nonkognityvistams – moralinio sprendinio (funkciju) samprata.

1.2.1. Neokantininkai: racionalumo metafizinis normatyvumas

Korsgaard formuluoja vadinamąjį „internalizmo reikalavimą“ (*internalism requirement*) – būtiną internalistinio požiūrio pripažinimo prielaidą: „Praktinio proto reikalavimai (*claims*), jei jie išties geba mums duoti paskatą veikti, privalo gebėti motyvuoti *rationalius asmenis*“ (Korsgaard 1986b: 11; kursyvas – I.V.), bet „iš to neseika, kad ji [paskata] privalo visuomet galėti motyvuoti ar įtikinti bet kurį individą“ (ibid: 15), mat, anot Korsgaard, „racionalumas yra būseną, būti kurios žmonės turi sugebėjimą, tačiau tai nėra būseną, kurios mes esame visuomet“ (ibid: 18). Tokia sąlyga nustato idealų pagavos būdą, kuris užtikrina būtiną dviejų moralinės paskatos funkcijų (pagal Gertą, tai pagrindimo ir reikalavimo funkcijos) ryšį. Korsgaard mato racionalumą būtent kaip percepcijos būdą, tam tikrą jautrumą suvokti paskatas, taigi ir gebėjimą tinkamai į jas atsakyti. Tokį gebėjimą ji apibūdina „teorinės dorybės“ terminu, kas reiškia ir tai, kad jis gali būti ugdomas (beje, ji primena Kanto bei Aristotelio rūpestį dėl dorinio ugdymo), ir tai, kad žmonės tuomet gali būti laikomi turį ne skirtingas paskatas, bet skirtingą gebėjimą reaguoti į tas pačias paskatas. Taigi motyvacinį

paskatos būtinumą užtikrina idealios sąlygos, kurias konstituoja praktinio racionalumo samprata, tačiau „daugybė dalykų gali sutrukdyti racionalių operacijų funkcionavimui žmogaus kūne“ (Korsgaard 1986b, 15). Dera pastebėti, kad tokiu atveju pats racionalumo principas yra normatyvus, taigi keliantis reikalavimus, kurių nepriėmus, nebus įmanoma pagrįsti ir kategoriško moralinių paskatų motyvacijos pobūdžio. Taigi perkėlus normatyvumą racionalumui, jo reikalavimai savo ruožtu taip pat turi būti pagrįsti, ir tai yra užduotis, su kuria Korsgaard sėkmingai susidoroja.

Korsgaard požiūriu, praktinio mąstymo principai yra normatyvūs dėl to, kad žmonės turi savimone ir yra racionalūs gyvūnai, gebantys reflektuoti, kuo privalo tikėti ir ką daryti (Korsgaard 1998b, 46). Kitaip tariant, kadangi nesame visiškai instinktyvūs, tai mums reikalingos paskatos veikti, ir ši metafizinė būtinybė verčia mus kam nors suteikti normatyvumo modalumą. Tiksliau, faktai, tiesos ir kita, kaip sako Korsgaard, „paveldi“ normatyvumą iš pačios mūsų valios prigimties (anot Kanto, tai – racionalus kauzalumas). Taigi racionalumas yra tam tikra prasme neišvengiamas, jo normatyvumas pagrindžiamas metafizine būtinybe. Tačiau, kad liktume nuoseklūs, reikia pabrėžti dvejopą „racionalumo“ suvokimą neokantininkų pažiūrose: tai, viena vertus, metafiziškai būtina žmogaus skiriamoji savybė, kita vertus, ji duota mums kaip potenciali, taigi racionalumas suvoktinas ir kaip siekiamas būvis, ugdomybė. Jei moralės sąlyga laikomas racionalumas, buvimo žmogumi kaip rūšies atstovu ir buvimo žmogumi kaip moraliniu etalonu šaltinis yra tas pats ir jis – metafizinis. Čia galima prisiminti (ir tai bus svarbu vėliau), kad Kantui grynasis ir praktinis protas sutampa ta prasme, kad valią determinuoja ne kokia nors kita pajėga, bet tas pats protas, tik – pagal praktinės taisyklės formą (Kantas 1987: 37).

Panašius į Korsgaard apribojimus mini ir Peteris Railtonas: „Kategoriškumas nepretenduoja į motyvacinę galią visiems *Homo sapiens*, bet veikia kiekvienam, kuris yra (visiškai) praktiškai racionalus agentas“ (Railton 1992: 43). Darwallas taip pat iškelia racionalumo idealą ir teigia, kad „svarstymai apie paskatas yra motyvuojantys, jei svarstoma tinkamu būdu, jei norite, – kaip veikėjas privalėtų jas svarstyti“ (Darwall 1990: 262), o tas būdas jam yra procedūra, panaši į Rawlso „pirminę poziciją“. Paskatų besąlygišką normatyvumą užtikrina besąlygiškas jų pagrindimas, o po fundamentizmo krizės tai gali būti pati procedūra: „Pats besąlygiško pagrindimo siekis yra autonomijos pasireiškimas, ir vienintelis dalykas, kuris galėtų būti laikomas besąlygišku pagrindimu, yra tai, ką galime sukonstruoti to siekdami. ... besąlygiško pagrindimo koncepcija, kurią būsime sukonstravę, bus ta, kurioje moralės reikalavimai išties suteikia besąlygiškas paskatas“ (Darwall 1990: 266). Vadinasi, kantiškoje tradicijoje pamatinis veikėjo autonomijos normatyvumas (kaip ir Korsgaard atveju) perkeliamas tam tikriems principams, kurie savo ruožtu garantuoja pagal juos padarytų sprendinių normatyvumą. Tai pastebi ir Gertas, pasak kurio, šiuolaikiniai filosofai gina idėją, jog egzistuoja fundamentalus normatyvus principas ar jų aibė, ir šiuolaikinėms etinėms

teorijoms toks principas yra racionalumas (Gert 2004: 2). Anot jo, tokiems filosofams kaip Darwallas, Nagelis ar Gibbardas tai, jog negali būti pakankamos paskatos elgtis iracionaliai, yra konceptualinė tiesa. Taigi galima daryti išvadą, kad moralinio sprendinio normatyvumo pagrindimas remiasi praktinio racionalumo normatyvumu, kuris internalistams yra metafiziškai būtinas. Tai lemia, kad ir moralinės paskatos suprantamos kaip neišvengiamai normatyvios – motyvuojančios, kiek veikėjas neperžengia racionalumo reikalavimų.

1.2.2. Intuityvizmas: intuityviai akivaizdžių tiesų normatyvumas

Intuityvizmas – ne tik istorinis atsakas į normatyvumo klausimą, bet ir atgimstanti kryptis šiandienos metaetikoje. Tai kognityvinio internalizmo atmaina, tam tikrais atžvilgiais artima neokantizmui: etiniai principai esą aprioriniai ir būtinai, moraliniai sprendiniai pažinūs protu (turi teisingumo reikšmes), motyvuoja visus racionalius moralinius veikėjus. Iki šiol diskutuojama dėl ontologinių bei epistemologinių šios pozicijos implikacijų: metafizinio realizmo (kas yra Moore' o nenatūralios moralinės savybės), intuicijos bei elementariųjų moralinių tiesų akivaizdumo (*self-evidence*) sampratos. Šiuolaikinės intuityvizmo formos, be abejonės, atsisako įtartinos ontologijos, bet toliau gina intuicijos svarbą etiniame gyvenime. Trumpai apžvelgsime intuityvizmo atsaką, kad įvertintume intuityvizmo perspektyvas moralinių sprendinių normatyvumo klausimu.

Anot Darwallo, centrinis intuityvistų teiginys yra, kad „moralinė mintis turi neredukuojamą normatyvų elementą, dėl kurio ... ji yra savaime veiksmą kreipianti (*action-guiding*)“, tačiau parodyti, kaip tai įmanoma, jiems nepavyksta (Darwall 2006: 251). Atrodytų, kad įvesdami praktinio racionalumo apribojimą, intuityvistai elgiasi kaip neokantininkai, todėl abiemis moralinių sprendinių pagrindimas nesiskiria, juolab kad ir „motyvacija“ apibrėžiama ne psichologijos terminais: „Taigi kad suvoktume praktinę moralinių sprendinių prigimtį, neprivalu galvoti apie juos kaip sukeliančius (*causing*) kažką panašaus į psichologinį postūmį. Ją galima suvokti paprasčiausiai pastebint, kad praktinio iracionalumo galime išvengti, tik jei elgtumės remdamiesi savo moraliniais įsitikinimais – t.y. remdamiesi įsitikinimais, kad tam tikri mūsų praktiniai atsakai pagrįsti“ (Stratton-Lake 2006: 13).

Tačiau skirtumas čia tas, kad intuityvistai laiko pamatinius moralinius teiginius ne diskursyviai pagrindžiamais, bet akivaizdžiais, taigi jų teisingumas išvelgiamas intuityviai – panašiai kaip pamatinių matematikos teiginių – aksiomų. Intuicija suvokiama kaip apriorinė išvalga, o ne empirinė ar gaunama loginio išvedimo būdu (Darwall 2006: 252). Jie pasitelkia kritikos neatlaikančią analogiją, kuri tėra analogija *prima facie* ir kuriai alternatyvią pateikia Darwallas. Žinoma, tai jau minėta analogija tarp teorinio bei praktinio mąstymo. Anot Darwallo, tik šioji išties

sėkminga: tiek vienu, tiek kitu atveju – netikėti samprotavimo pagal *modus ponens* išvada ar nebūti motyvuotam atlikti trokštamo tikslo atžvilgiu instrumentišką veiksmą nėra neįmanoma, tačiau tai iracionalu. Būtent dėl to „praktinis mąstymas privalo gebėti pridėti bent kiek motyvacijos pats ar bent jau perkelti motyvaciją, dėl kurios buvo priimtos jo prielaidos“ (Darwall 2006: 264). Tačiau pastaroji išeitis intuityvistams nepasiekiamo, nes juk jie normatyvius pamatinius teiginius laiko intuityviais, o ne išvestiniais (*non-inferential*). Ir nors pagal šiuolaikinę intuityvizmo interpretaciją akivaizdžiais tegali būti vadinami tie teiginiai, kurie atlaiko kruopštų svarstymą (Stratton-Lake 2006: 21; Audi, pgl Darwall 2006: 253-4), tačiau akivaizdumas, kaip ir teiginio teisingumas, suvoktas bet kuriuo kitu būdu, savaime nėra motyvuojantis veiksmui. Neokantininkai ryšį tarp teiginio pagrįstumo bei motyvacijos grindžia racionalaus veikėjo įsipareigojimu logikai, o štai intuityvistų „pagrindimui“ pritrūksta tvirtesnio pagrindo naiviam tikėjimui sveiku protu.

Vienas iš šiuolaikinių intuityvistų Robertas Audi, kuris į savo teoriją sakosi įtraukiantis geriausius Moore'o koncepcijos elementus ir kurioje mus domina tik motyvacijos klausimas, teigia, jog tai, kas yra savaime (*intrinsically*, t.y. ne instrumentiškai) gera, suteikia (bet ne konstituoja) pagrindą veiksmui (Audi 2006: 91). Savaime geri (ne tik moraliai) Audi teorijoje gali būti tik patyrimai (intencionalūs ar fenomenalūs sąmonės būviai). Tai reiškia, jog „faktas, kad patyrimas būtų savaime geras, suteikia pagrindą – bent kažkokį pagrindą – jo siekti (labai plačia prasme – įskaitant mėginimą jį sukelti kam nors kitam) ir kad faktas, jog patyrimas būtų savaime blogas suteikia pagrindą jo vengti“ (Audi 2006: 91). Vertės (moralinės arba ne) suvokimas suteikia pagrindą veiksmui, o kadangi savaime geros patirtys ir sudarančios gyvenimo vertingumą, tai paskatos esančios normatyvios. Audi vartoja dar vieną kategoriją – vidinė (*inherent*) vertė, arba gėris, kuris gali būti priskiriamas patyrimo objektams; objektas vidujai vertingas, jei jo patyrimas negali būti pakeistas kito objekto patyrimu be nuostolių, pvz., patyrimas skaitant Šekspyro sonetą nėra identiškas patyrimui skaitant laikraštį ar pan. Taigi ir siekis to, kas vidujai vertinga/ gera, yra grindžiamas neinstrumentiškai: vidujai geri dalykai konstituoja savaiminį gėrį. Audi koncepcija turi nemažą aiškinamąją galią (kodėl mes siekiame gėrio), tačiau tai, kaip įvairios – net ir priešingo valentingumo – vertės sąveikauja sudarydamos galutinę vertę, lieka neitin aišku. Sakykime, jo pastangos pagrįsti, kodėl sadisto veiksmas turi būti vertinamas kaip blogas, jei šis jaučia malonumą – savaime gerą patyrimą, o jo auka – nemalonumą, ypač jei sadistas tik svajoja (aukos kančios nėra tikros, malonumas – yra), stačiai nevykusios. Audi manymu, galutinė vertė nėra verčių sudėties rezultatas, tačiau tuomet kas tai yra, taip pat neaišku. Čia mėginama įvesti trečio asmens perspektyvą – stebėtoją, kurio žiūra numanomai nėra iškreipta, bet jokių tokios žiūros kriterijų nepateikiama. Kriterijai veikiausiai turėtų būti savaime suprantami sveikam protui, kuri intuityvizmas taip vertina. Bendresnė nei tik moralinių verčių, ar gėrio, teorija susiduria su

problema, kaip pagrįsti moralinio gėrio pranašumą (kodėl moralinis gėris yra didesnis gėris nei sadisto patiriamas malonumas), o jei verčių lyginimo kriterijai migloti, tai ji tiesiog neišsprendžiama.

Vadinasi, intuityvizmas nesugeba geriau nei neokantiškos paradigmos mąstytojai pagrįsti moralinių sprendinių normatyvumo, ir taip nutinka dėl savotiškos epistemologijos: pernelyg kliaujamasi sveiku protu. O juk pagrindimo (arba normatyvumo) klausimas ir kyla tuomet, kai sveikam protui privalėjimas pradeda kelti abejonių – neatrodo akivaizdus.

1.2.3. Šiuolaikinis ekspresyvizmas: metafizinis įsipareigojimas planams

Savotišką atsaką, atsispirdamas nuo intuityvizmo ir artėdamas realizmo link, pateikia Allanas Gibbardas. Jo koncepcija yra natūralistinė (nenatūralistinės moralinės sąvokos žyminčios natūralios savybės), iš intuityvizmo perimama intuicijos svarba, iš ekspresyvizmo – mintis, kad moraliniai sprendiniai išreiškia ne įsitikinimus. Anot Gibbardo, normatyvios (privalėjimo) sąvokos yra „planais įkrautos“ (*plan-laden*), taigi ir moraliniai sprendiniai prilygsta veiksmo planams. Todėl skirti normatyvinį ir praktinį aspektus esą nepagrįsta: vertinamasis teiginys, kad kažkas yra geriau nei kažkas kita, arba privalėjimo teiginys nereikalauja antros eilės paliepimo „rinkis tai, kas geriau“ arba atitinkamai – „daryk, ką privalai daryti“ (Gibbard 2006a: 222). Gibbardas remiasi sveiko proto požiūriu, todėl ši perskyra laikoma dirbtine: tarsi perėjimui nuo faktinės padėties konstatavimo prie privalėjimo ar perėjimui nuo privalėjimo teiginio prie savo veiksmų plano reikėtų papildomo žingsnio. Be to, pasak Gibbardo, neįmanoma laikyti žmogų racionalių (jis teisingai prieina prie išvados, kaip turi pasielgti) ir drauge iracionalių (nes jis nemato, kaip šis privalėjimas liečia jo elgesio planą) (Gibbard 2006a: 223). Akivaizdu, kad Gibbardas neskiria objektyviai ir subjektyviai pagrįstų imperatyvų, kurie komplikuočiau reikalą: perėjimas nuo vieno prie kito konkrečioje situacijoje reikalauja tam tikrų papildomų žingsnių. Tačiau jį gelbsti, viena vertus, teorijos formulavimas iš pirmo asmens perspektyvos, antra vertus, pamatinio intuicijos vaidmens pripažinimas. Juk sprendinys remiasi kokiais nors faktais, kurie yra jo prielaidos, o pastarosios, anot Gibbardo, bent tam tikru mastu pagrindžiamos intuicija (pavyzdžiui, sprendinys, kad privalau palikti patalpą grindžiamas intuicija, kad mirtis yra vengtina, ir faktai, kad pastatas liepsnoja ir kad likti jame reikštų mirtį). Pasitikėjimas sveiku protu ir „egzistencinis“ moralės traktavimas Gibbardui leidžia į pagrindimą žiūrėti ne kaip į teorinę, bet kaip į praktinę užduotį: sprendinio pagrįstumą užtikrina ne prielaidų objektyvus tikrumas, bet tai, kad išvada adekvati praktinei situacijai – atsako į realiai iškilusį praktinį klausimą – kaip pasielgti. Šia prasme pagrindimas yra, galima sakyti, pragmatinis.

Ši koncepcija, be abejonės, lieka konceptualiniame lygmenyje ir geba pagrįsti mūsų įsipareigojimus sprendiniams: „Mes, žmonės, neišvengiamai esame planuotojai ir planuodami įsipareigojame [normatyvioms] sąvokoms“ (Gibbard 2006a: 218). Tai esanti metafizinė būtinybė (panašus pagrindimas ir Korsgaard koncepcijoje). Vis dėlto Gibbardas aptaria platesnį normatyvinių sąvokų ratą, ne tik moralines sąvokas, todėl lieka neišspręstas klausimas: ar visi gėriai bei privalėjimai normatyvūs vienodai, kuris sprendinys turi virsti valios kreipiamąja, jei faktai nepateikia vienareikšmio sprendinio, kyla sprendinių konfliktas ar panašiai. Taip nutinka ir dėl to, kad sprendinio pagrįstumo samprata pragmatinė, o pastaroji net nežinia ar leistų Gibbardui natūraliai pratęsti teoriją taip, kad moralė išsaugotų savo išskirtinį statusą. Be to, ekspresyvizmas nėra pajėgus spręsti akrasijos problemos, todėl pelnytai kelia abejonių dėl saviško sprendinio suvokimo.

1.2.4. Hume'o moralės psichologijos paveldėtojai: normatyvumo sampratos modifikacijos

Davido Hume'o moralės filosofija, ar veikia moralės psichologija, atspirties tašku tampa ne tik internalistams, todėl vertėtų susitarti, kad „hiumininku“ (*Humean*) vadinsime teoretiką motyvacinį internalistą, tokį kaip jau minėtas Michaelas Smithas. Klasifikacijos keblumų gali kilti dėl to, kad 1) literatūroje nėra visuotinai priimtino kriterijaus, ką laikyti hiuizmu; 2) neohiuizmas nėra tiesioginė nereviduota Hume'o pažiūrų tąsa (Smithas dargi pabrėžia skirtumą tarp Hume'o ir hiuizmų pažiūrų); 3) tęstinumą nustatyti nelengva: motyvacijos problemai centrinės „troškimo“ (*desire*) sąvokos samprata paties Hume'o darbuose problemiška ir šiuolaikinių autorių interpretacijose jai suteikiamas skirtingas turinys.

Kaip minėta aptariant kontroversijos apibrėžimo išlygas, kai kuriais klausimais hiuizminkai internalistai priartėja prie Hume'o įtaką patyrusių eksternalistų. Dalis bendrų prielaidų (jau minėtos sąmonės funkcijų bei aiškinimo adekvatumo) lemia teorijų panašumus ir kritikos neokantiškai internalizmo krypties pobūdį. Dėl to, kad abeji pasirinkimo tarp teorijų kriterijumi laiko aiškinamąją teorijos galią (daugiau paaiškinanti yra ir priimtinesnė), atvejus, prieštaraujančius kantininkų pozicijai (akrasijos, klinikinės depresijos, kai sprendiniai negeba motyvuoti, ir kt.), jie veikia laiko ją paneigiančiais nei priima kaip išimtis, kaip veikiausiai pageidautų pastarieji. Taip yra todėl, kad opozicija neokantininkams iš esmės siekia pateikti bendresnę žmogiškuosius veiksmus aiškinančią teoriją, kurioje moralinė žmogaus veiksmas tebūtų vienas iš atvejų. Tokia teorija yra ar bent gali būti veikiausiai psichologinė nei filosofinė. O štai neokantiškai tradicijai, kaip žinia, centrinė yra pareigos sąvoka, dėl ko jų teorijos neapima net visos etinės žmogiškojo veikimo

srities³ (ne visos paskatos remiasi pareigos jausmu). Būtent dėl deontologinės moralės sampratos Kantas atmeta natūralius žmogaus polinkius kaip moralės (teorijos) pagrindą: „Paliepimas, kad kiekvienas privalo siekti pasidaryti laimingas, būtų beprasmiškas, nes niekam nepaliepiama tai, ko jis ir pats neišvengiamai nori. Jam reikia tik nurodyti priemones arba veikiau jas parūpinti, nes jis gali ne viską, ko nori. Bet paliepti kaip pareigą būti dorovingam – visiškai protinga: juk, pirmiausia, ne kiekvienas noriai paklus šiam paliepimui, jei jis priešingas jo polinkiams, o dėl priemonių, kuriomis jis šio dėsnio gali laikytis, tai to čia nereikia mokytis – ko jis šiuo atžvilgiu nori, tą ir gali“ (Kantas 1987: 53).

Kantiškoji tradicija tikslu laiko moralės kaip prievartinio instituto pagrindimą (ne aiškinimą), o to, ko žmogus natūraliai linkęs siekti, jam pagrindinėti nereikia. Teorijos tikslų, taigi ir jos adekvatumo vertinimas ir yra vienas iš veiksnių, kurie lemia nesusikalbėjimą: kantiškieji metaetikai siekia pagrįsti moralės normatyvumą, visi kiti metaetikai – veikiau paaiškinti, kodėl moraliniai paliepimai randa atgarsį mūsų motyvacijos mechanizme. Atitinkamai skiriasi ir atraminiai taškai, taigi moralinės motyvacijos šaltiniai: vienu atveju jie tegali būti grynai filosofiniai (aprioriniai), kitu – psichologiniai (aposterioriniai). Kantizmo kritikai nuolat pabrėžia kaip kantiškų teorijų trūkumą jų nutolimą nuo realios žmonių psichologijos, ir priešingai – savų teorijų artimumą jai. Pavyzdžiui, Mele kaltina kognityvistinius internalistus žvelgiant į mūsų nagrinėjamą problemą tik kaip į grynai konceptualinį ar metafizinį klausimą ir taip rizikuojančius išsipareigoti tokiai moralės sampratai, kuri nesuderinama su realių žmonių psichologija (Mele 2003: 121). Williamsas pastebi, kad „kantiškosios moralės filosofijos formos kaip tik nepakankamai ištraukusios į pasaulį, jos orientuotos į proto bendruomenės viziją, kuri yra pernelyg nutolusi ... nuo socialinės bei istorinės tikrovės ir bet kokios konkretesnės etinio gyvenimo prasmės“ (Williams 2004: 188). O hiumiškas požiūris neatsitiktinai taikomas ekonomikos, sprendimų teorijos specialistų, psichologų, kognityvinių mokslų atstovų (Mele 2003: 114).

Būtent aiškinimo adekvatumas (psichologijos atžvilgiu) kaip teorijos vertinimo kriterijus vienija hiumizmo šalininkus ir, galima sakyti, padeda suformuoti nevaisingą kontroversiją, į kurią galbūt galima žvelgti net kaip į to paties tyrimo skirtingus etapus. Darwallas tam duoda pagrindą: „Vis dėlto problema, kurios imasi etinis internalizmas, gali būti sprendžiama iš dalies nepriklausomai

³ Bernardas Williamsas panašiu pagrindu skiria du terminus – „etinis“ ir „moralinis“, kur, moralei, kaip etiškumo raidos pakopai, apibrėžti kantiškasis deontologizmas yra vienas iš centrinių, nors anaipol jos neišsemia (plačiau apie tai – Williams 2004: 10 sk.) . Williamsso tekstuose ši skirtis turi kitą prasmę, tačiau net ir platesniame kontekste ji gali būti paranki kaip skirtis tarp platesnio bei siauresnio turinio metaetinių sąvokų. (plg. Williamsso: „aš dažniausiai vartosiu „etinis“ kaip talpesnį terminą, žymintį tai, ką iš tikrųjų liečia šis dalykas, o „moralinis“ ir „moralė“ – kaip terminus, žyminčius siauresnę sistemą, kurios ypatumus aptarsime vėliau“, Williams 2004: 15).

nuo šių filosofinės psichologijos dalykų. Jei, pavyzdžiui, etinis sprendinys būtinai susijęs su motyvacija, pastarosios nešėjas gali būti troškimas arba savitas konatyvinis būvis – toks kaip Gibbardo „palankumas normai“, arba galbūt specifinė motyvuojančio įsitikinimo atmaina. *Etiniam* internalizmui rūpi etikos ir etinio sprendinio prigimtis, ir net jei filosofinės psichologijos klausimai negali būti neribotai atidėliojami, pirminis interesas – kitas“ (Darwall 1992: 157).

Antras Hume' o įtaką patyrusių teoretikų bendrumas plaukia, kaip jau minėta, iš proto (sąmonės) funkcijų suvokimo. Kaip žinia, Hume'ui protas – tik aistrų (*passions*) vergas, jis tarsi arena, kurioj susiduria aistros, ir kalkulatorius, apskaičiuojantis tikėtinus aistrų padarinius, priemonių tikslams pasiekti efektyvumą, tačiau duoti impulso jis negali (*reason cannot provide the necessary contrary impulse* – Penelhum 2005: 128). Taigi hiumininkai yra nuoseklūs nepripažindami įsitikinimams motyvacinės funkcijos: ji priklausanči troškimui ar platesnei pritarimo nuostatų (*pro-attitudes*) klasei.

Normatyvumo ir motyvacijos atskyrimas atliekamas dviejų paskatų rūšių ar funkcijų terminais, vadinasi, hiumininkai nurodo visai kitokią nei internalistų normatyvumo sampratą. Štai ne tik moralines, bet praktines paskatas apskritai nagrinėjantis Joshua Gertas teigia, jog esama dviejų funkcijų, kurias gali atlikti paskatos, – pagrindimo ir reikalavimo, o tarp jų egzistuojanti asimetrija: nors ne visos paskatos reikalauja, bet visos pagrindžia, nes be pagrindimo veiksmas nebūtų racionaliai leistinas, vadinasi, būtų iracionalus (Gert 2004: 23-32). Gertas įrodinėja, kad esama grynai pagrindžiamojo pobūdžio paskatų (taigi, *reasons* kaip *pagrindu*), kurios tuo pat metu racionaliai nereikalauja, ir todėl mes nebūtume iracionalūs nesugebėdami pasielgti ar tiesiog nesielgdami pagal tokias paskatas. Tokių paskatų egzistavimą jis laiko įrodymu, kad tarp pagrindimo ir motyvavimo būtino ryšio nėra, ir kad tai yra esminis argumentas prieš moralinius internalistus.

Tai, kad visos paskatos laikomos pagrindžiančiomis veiksmą, drauge kai kurių veiksmų, kurie skiriasi nuo tų, kuriuos paliepia moraliniai imperatyvai, gelbėjimas nuo iracionalumo reiškia, jog Gertas nori išsaugoti moralės kognityvinį pobūdį, tačiau nepritaria internalistų kraštutiniam racionalizmui. Tokios nuostatos – kognityvizmo – nepriklausomai nuo internalistinės ar eksternalistinės orientacijos laikosi nemažas būrys autorių šiuolaikinėje metaetikoje: Josephas Razas, Jonathanas Dancy, Thomas Scanlonas ir Warrenas Quinnas įrodinėja, jog jei už troškimų neslypi paskatos, tai geriausiu atveju tokie troškimai – užgaidos, blogiausiu – yra patologiniai, o jei troškimas normatyviai relevantiškas, tai už jo slypi paskata (pgl Gert: 2004, 142). Tai galioja ir kalbant apie Smithą bei Brinką.

Hiumininkas Smithas bei eksternalistas Brinkas (šis priskirtinas moraliniams realistams) veikiau kalba apie dvi paskatų rūšis – normatyvias ir motyvuojančias (šią perskyrą kitais terminais

formuluoja Williamsas straipsnyje „Internal and External Reasons“). Anot Brinko pažiūras aptariančio Dreierio, normatyvi paskata yra tiesiog taisyklė, taikytina asmeniui nepriklausomai nuo to, ar jis turi atitinkamą motyvaciją, ar ne, o motyvuojanti paskata yra „paskata tau“, „atsakanti į klausimą“ (Dreier 1992: 516). Kaip ir Gertas, Smithas teigia, kad visos paskatos yra tam tikra prasme pagrindžiančios veiksmą, tačiau dvi jų rūšys nusako skirtingą ryšį tarp pagrindimo ir veiksmo. Smithas apibrėžia motyvuojančią ir normatyvią paskatas tuo pat pagrindu kaip ir Brinkas. Jis teigia, kad turėti *motyvuojančią paskatą* ϕ -ti reiškia būti tokio būvio, kuris potencialiai paaiškina jo ϕ -imą; veikėjo motyvacinės paskatos yra „psichologiškai tikros“, be to, minimaliai pagrindžiančios veiksmą (Smith 2006b: 577). O tai, kad kas nors turi *normatyvią paskatą* ϕ -ti, reiškia, kad esama normatyvaus reikalavimo ϕ -ti, ir šis veiksmas pagrindžiamas sistemos, kuri tą reikalavimą ir iškelia, atžvilgiu (Smith 2006b: 578). Vadinasi, normatyvios paskatos pagrindžia veiksmą objektyviai, o motyvuojančios – tik subjektyviai. Tačiau jų abiejų funkcija yra paaiškinti ir skirtingu mastu pagrįsti veiksmą. Vis dėlto reikia dar sykį pabrėžti, kad visi šie autoriai (Smithas, Brinkas, Gertas) neeliminuoja iš motyvacijos proceso kognityvinio elemento – racionalaus veiksmo pagrindo – būtinybės, tik jo nelaiko pakankamu motyvacijai. Būtinios motyvacijos pakankamu šaltiniu skirtingi teoretikai bet kuriuo atveju laiko troškimo (ar plačiau – pritarimo nuostatų klasės) ir racionalaus pagrindo veiksmui derinį, tik jie skirtingai įsivaizduoja jų „sąveiką“: motyvacijai paaiškinti pakankamas pagrindo (*reason*) ir troškimo junginys (Mele, Svavarsdóttir) arba racionalus pagrindas yra „įjungiamas“ į troškimą kaip į savotišką formą, t.y. motyvacijai pakankamas troškimas kaip propozicinio turinio ir tinkamą „nukreiptumą“ nurodančios propozicinės nuostatos junginys (Smithas).

Internalistas Nagelis dviejų skirtingų paskatų rūšių klausimu yra pateikęs priešingą nuomonę: nors aiškinamoji ir normatyvinė (t.y. pagrindimo) funkcijos gali skirtis, tačiau tai nereiškia, kad viename žodyje glūdi dvi sąvokos (Nagel 1978: 15). Jis motyvuojančia laiko tik tokią paskatą, kuri turi paskatos statusą normatyvių principų sistemos atžvilgiu (ibid). Taip yra todėl, kad ypač neokantiškos tradicijos atstovai normatyviomis (kartu ir motyvuojančiomis) moralinėmis paskatomis laiko tik objektyviai pagrįstus moralinius sprendinius. Objektyvumo elementas jau yra įkomponuotas į moralinio sprendinio sąvoką. Dera tik pastebėti, kad internalistai, priešingai nei jų oponentai, nėra linkę skirti dviejų moralinių paskatų rūšių ar funkcijų, jau nekalbant apie šių funkcijų skaidymą įsitikinimo ir kokios nors konatyvinės nuostatos atžvilgiu. Pagrįstas moralinis sprendinys neišvengiamai esąs ir motyvuojantis sprendinys.

Taigi laikas apžvelgti, kaip troškimo ir racionalaus pagrindo veiksmui „sąveikos“ sampratos pasirodo priešingų kryptių darbuose. Skirtingoms interpretacijoms pagrindo suteikė pats Hume’as,

troškumus priskyres platesnei aistrų grupei, taip pat pagal intesyvumą skyres ramias ir audringas⁴ aistras, bet ne, sakykim, reaktyvias ar veiklą determinuojančias. Taigi troškimo samprata sulaukia interpretacijų, pagal kurias ir skiriami hiumininkai internalistai bei eksternalistai, patyrę Hume'o įtaką: pirmieji laiko moralinį sprendinį troškimo išraiška, antrieji mano, kad troškimas suteikia motyvaciją veiksmui, kuri pagrįdžia kognityvistiškai suprantamas moralinis įsitikinimas.

1.2.5. Neohiuminė internalizmo versija: troškimo normatyvumas

Įsitikinimo motyvacinę funkciją neigiantys teoretikai remiasi Elizabethos Anscombe pasiūlyta skirtumo tarp įsitikinimo bei troškimo samprata. Anot jos, šie mentaliniai būviai, arba propozicinės nuostatos, skiriasi pagal santykį su pasauliu, kitaip – „atitikimo kryptimi“ (*direction of fit*). Kaip mintį perteikia Markas Plattsas: „Įsitikinimai siekia tiesos, o jie teisingi atitikdami pasaulį; ... įsitikinimai turi būti pakeisti, kad atitiktų pasaulį Troškimai siekia realizacijos, o jie realizuojami, jei pasaulis juos atitinka; faktas, kad troškimo nurodomojo pobūdžio (*indicative*) turinys pasaulyje nerealizuotas, dar nėra *troškimo* trūkumas, ir ne pagrindas troškimo atsisakyti; paprasčiausiai pasaulis turi būti pakeistas, kad atitiktų mūsų troškimus, ne atvirkščiai“ (cit. pgl Smith 2006b: 589).

Smithas, atsižvelgamas į kritikų pastabas, dėl to, kad viena vertus, troškimas turi tik fenomenologinį turinį, taigi visuomet yra jaučiamas, o intensionalios nuostatos nebūtinai tokį turinį turi, taip pat pastebi, kad tokia troškimo samprata nėra adekvati. Anot jo, adekvati troškimo samprata turi numatyti tokią troškimo epistemologiją, kuri, be to, leistų veikėjams klysti dėl savo turimų troškimų (Smith 2006b: 585). Jis teigia, kad troškimai negali būti prilyginti jutimams, kaip būviai, kuriems esmingas *fenomenologinis* turinys, nes pirmiesiems juk būdingas ir *propozicinis* turinys, t.y. troškimus galima išreikšti tokia logine forma, kuria jutimai neišreiškiami:

A trokšta, kad ϕ / kad jis ϕ -tu,

bet ne:

A skauda, kad s.

Antru žingsniu Smithas paneigia antihiumininkų požiūrį, kad fenomenologinis turinys troškimams būdingas iš esmės, nes juk esama troškimų, kurie jo neturi visai. Taigi jis mano atsiremiantis į Hume'o mintį apie ramias aistras, kurios „veikiau atpažįstamos pagal savo padarinius bei pagal betarpišką jų pajautimą“ (cit. pgl Smith 2006b: 589). Tad jei troškimas laikomas iš esmės turinčiu tik propozicinį turinį, tai jis hiumininkams nuo įsitikinimo skiriasi tik „atitikimo kryptimi“, o internalistams – niekuo, nes šie įsitikinimus laiko galinčiais turėti bet kokį nukreiptumą, ar

⁴ Taip *calm* ir *violent passions* verčia Joana Vanagienė (Hume, D. 2007. *Traktatas apie žmogaus prigimtį*. Vert. J. Vanagienė. Vilnius: Charibdė.).

atitikimo kryptį. Smitho nuostata atliepia gretimą problematiką nagrinėjančių sričių (intensionalumo, propozicinių nuostatų tyrimų, veiksmo bei sąmonės filosofijos) sprendimus, tad troškimo samprata skleidžiama jos funkcinio vaidmens terminais.

Funkcionalizmas sąmonės filosofijoje pasirodė patrauklus tuo, kad leidžia išvengti ontologinių implikacijų: apie sąmonės būvius kalbama tik funkcijų terminais, išvengiama jų kokybinio specifikuojimo: „funkcionalizmas apibrėžia pvz. skausmą, kaip funkcinės organizmo sandaros būvį, kurį galima aprašyti kauzaliųjų ryšių su išoriniais dirgikliais, kitais vidiniais būviais ir išoriniu organizmo elgesiu terminais“ (Dagys 2006: 43). Kitaip tariant (pasitelkiant Hilary Putnamą), „kaip“ laikoma svarbiau nei „kas“ (pgl Dagys 2006: 47). Smithui funkcionalizmas parankus būtent dėl to, kad įgalina išvengti atsakymų į klausimus apie tai, kas sudaro atitinkamų būvių turinį: dispozicinė troškimo samprata, anot Smitho, paaiškina, kaip troškimas gali turėti propozicinį turinį, taip pat – fenomenologinį turinį arba jo neturėti visai ir kaip subjektas gali klysti dėl savo troškimų (Smith 2006b: 590). Taip yra todėl, kad troškimas gali būti kai kuriais atvejais dispozicija sukelti tam tikrą jausmą, kitais atvejais – tik elgesį (taigi šia prasme „neturėti“ fenomenologinio turinio); jo „propozicinį turinį“ taip pat nulemia funkcinis vaidmuo. Tačiau tai, kad Smithas problemą perkelia į dar didesnio abstraktumo lygmenį, kelia įtarimų. Sąmonės filosofijoje tokį žingsnį (objektiškai neutralios analizės pasirinkimą) lėmė materializmo teorijos metodologinės nuostatos (Dagys 2006: 38), bet nežinia, kiek jis prasmingas moralės filosofijoje. Juolab kad Smithas savo aiškinimus, priešingai nei sąmonės funkcionalistai, formuluoja ne kauzalumo, bet teleologijos terminais. Susidaro įspūdis, kad tai nepagrįstai spekuliatyvus, kontroversijos problemas išspręsti skirtas projektas.

Be to, viena iš funkcionalizmo atmainų mentalinę terminologiją kuria atsiremddama į „buitinę“ (*folk psychology*), ar sveiko proto, psichologiją, nes „Funkcinis vidinių būvių supratimas, pasak funkcionalistų, implicitiškai glūdi psichologijos teorijose, netgi kasdienėje psichologijoje“ (Dagys 2006: 43-44). Šią atspirties tašką laiko ir Smithas („o kuo daugiau mes galime remtis formuluodami filosofinę buitinės psichologijos būvių koncepciją?“ – Smith 2006b: 586). Sveikas protas tampa atramos tašku atliekant antihiumininkų troškimo sampratos kritiką ir taip tarsi išgryninama „tikroji“ termino reikšmė. Taigi dar sykį išryškėja Smitho veiksmų logiką diktuojantis tikslas – siekis teorijos, kuri adekvačiai paaiškintų intencionalų elgesį. Ir ypač šios teorijos kontekste išryškėja diskusijos pobūdis, ar veikia internalistų laikysena: tai yra tik klausimas dėl tinkamesnio termino. Normatyvumo ginčo dalyvių pranašumą nustatyti tampa itin sunku. Tačiau kad metaetika turėtų užsiimti konceptualine analize, sutinka ne visi; kaip pastebi Brinkas, ypač substancialumo pasigenda eksternalistai (Brink 1997: 5).

1.3. Eksternalizmas: normatyvumas *versus* motyvacija

1.3.1. Pohiumiškas eksternalizmas: troškimas kaip substancialios motyvacijos šaltinis

Kaip jau minėta, dalis Hume'o filosofija besiremiančių autorių vis dėlto laikytini eksternalistais. Jie remiasi klasikine kognityvistine moralinio sprendinio samprata: jis išreiškia teiginį. Tačiau normatyvumo samprata čia visai kitokia nei kognityvistinių internalistų dėl to, kad normatyvumo būtinu elementu – taigi požymiu – nelaikomas motyvacinis elementas. Dera padaryti porą pastabų, išryškinančių charakteringus šiuolaikinio kognityvinio eksternalizmo bruožus.

- Pagrindą veiksmui išreiškiantis sprendinys laikomas normatyviu, o troškimas – motyvuojančiu: tai tam tikra „darbo pasidalijimo“ samprata.
- Intencionaliam elgesiui paaiškinti būtinas tiek racionalus pagrindas, tiek troškimas. Todėl pagrindas (*reason*) laikytinas motyvuojančiu tik šiuo – būtinumo elgesio aiškinime – atžvilgiu. Pats savaime jis nėra pakankamas motyvacijai (nėra savaime motyvuojantis – *intrinsically motivating* – ar motyvaciją apimantis – *motivation encompassing*). (N. B. Tai yra kur kas substancialesnis teiginys nei Smitho atveju).
- Jiems netinka priekaištas, kad motyvacijos šaltinį jie atrandantys už moralės ribų: troškimas laikomas iš esmės moraliniu (tai dispozicija moraliam elgesiui). Tiesiog motyvacijos šaltinis yra už moralinio įsitikinimo, ar pagrindimo procedūros, ribų.

Kaip minėta, antikantininkai remiasi sąmonės samprata, laikančia ją atliekant tris skirtingas funkcijas (kognityvinę, konatyvinę bei emocinę, arba afektyviają), taip pat įsitikinimo ir troškimo skirtį formuluoja atitikimo krypties terminais. O anot Mele, „Pagal tradicinį, hiumiškąjį, „darbo pasidalijimo“ požiūrį, motyvacija glūdi tik troškimuose bei intencijose (ir būviuose, iš dalies sudarytuose iš troškimų bei intencijų), bet niekada – įsitikinimuose (Lewis 1988, Smith 1987)“ (Mele 2003: 114). Tačiau įsitikinimai veiksams būtini, nes jie atlieka veiksmo pagrindimo (*action-basing*) vaidmenį, juos įkūnijantis moralinis sprendinys – veiksmo kreipiamąją funkciją (*directional role*). Anot Svavarsdóttir, elgesio kreipiamoji funkcija negali būti redukuota į motyvacinę funkciją, nes juk net ir netapdami motyvuoti, vis tiek suvokiame sprendinį kaip pateikiantį gaires elgesiui. Reikia skirti kokio nors „recepto“ *suvokimą* ir jo *priėmimą*: pirmuoju atveju jis matomas kaip veiksmo principas, antruoju – kaip *savojo* veiksmo principas (Svavarsdóttir 2006: 170-171). Tačiau ar tuomet išlieka skirtumas tarp moralinių sprendinių teikiamų ir bet kurių kitų „receptų“ (Svavarsdóttir aptarinėja sūdytų menkių virimo receptą)? Kur yra skirtumas tarp patarimo ir reikalaujamojo pobūdžio, arba hipotetinio bei kategorinio, imperatyvų? Svavarsdóttir teigia, kad skirtumas glūdi tame, jog pastarieji yra neišvengiami, nes liečia mane kaip subrendusį

žmogų, tačiau neišvengiamumas yra veikiau normatyvumo nei motyvacijos neišvengiamumas (Svavarsdóttir 2006: 171). Kokiu būdu sprendiniai numato adresatus ir kaip galima teigti, jog moralinių sprendinių normatyvumas neišvengiamas, jei motyvacija bet kuriuo atveju nėra to požymis, Svavarsdóttir straipsnyje lieka neatsakyta. Juk jei moralinis teiginys laikomas hipotetiniu imperatyvu su sąlygą nusakančiu antecedentu „jei esi subrendęs žmogus“ (kur „esi“ dviprasmiškas: tai sąlyga ir tikslas), tai kiekvienu atveju privalėtų padaryti tą imperatyvą savo elgesio principu. Vienintelis paaiškinimas, kodėl šis atsakas laikytinas nukrypstančiu nuo internalizmo požiūrio: jis yra kito lygmens teiginys – ne konceptualinio, bet psichologinio, arba substancialaus.

Iš tiesų „motyvacijos“ samprata šiuo atveju skiriasi nuo bet kurio internalizmo varianto atitinkamos sampratos. Internalizmas remiasi normatyvumo apriorine samprata, kuo eksternalizmas nėra linkęs apsiriboti: „Smithas šias prielaidas laiko esant paremtas konceptualinių tiesų, o aš jas laikau galimai klaidingomis (*defeasible*) prielaidomis, kurios reikalauja substancialaus apgynimo“ (Brink 1997: 30). Tai rodo ir dvejopa „motyvacijos“ vartoseną. Viena vertus, racionalus pagrindas, ar įsitikinimas, yra motyvuojantis, dalijasi šį darbą su troškimu, antra vertus, motyvuoti gali tik troškimas. Taip yra dėl to, kad pirmuoju atveju kalbama veikiau apie elgesio motyvacijos aiškinimą:

- stipresnysis hiuimiškosios teorijos teiginys, anot Smitho, toks: motyvacija kyla esant tinkamam troškimui ir instrumentinio turinio įsitikinimui (Smith 2006b: 575); taip pat „Jei atrastume, kad įsitikinimai dėl moralinio privalėjimo (*moral ought-beliefs*) niekada nepadedą paaiškinti veiksmų, turėtume mažą pagrindą laikyti juos motyvuojančiais bet kuria prasme. Tiriamos problemos tinkama prielaida būtų, kad kartais veikėjai veikia bent iš dalies savo moralinių įsitikinimų pagrindu“ (Mele 2003: 110).

antru – substancialiai:

- „apytikriai hiuimiška psichologija galioja kalbant apie tam tikrus veikėjus ... , kurioje įsitikinimas ir troškimas dalijasi veiksmo produkavimo darbą, kur troškimui tenka specifiškai motyvacinė našta“ (Mele 2003: 113).

Savaime įsitikinimas motyvacijos neapima, tačiau bet kuri adekvati elgesį aiškinanti teorija negali atmesti racionalaus elemento. Taigi jis atlieka elgesio kreipiamąją funkciją substancialiai, veiksmo pagrindimo – konceptualiai, o motyvacijos aiškinimo – drauge su troškimu ar kita pritarimo nuostata.

Tad reikia dar sykį pabrėžti, kad eksternalistinė pozicija skiriasi nuo kognityvistinio internalizmo bei Smitho versijos tuo, kad yra kur kas substancialesnė: Smithas mėgina abstrahuotis nuo troškimo prigimties ir net ryšio su kitais sąmonės būviais pobūdžio (ar tai kauzalinis ryšys) klausimo, jo teorija skleidžiama funkcijų terminais, o kiti internalistai šneka apie konceptualinį santykio tarp

įsitikinimo bei motyvacijos pobūdį. O štai eksternalistai išdrįsta diskusiją vesti sąmonės būvių bei kauzaliųjų jų ryšių terminais, taigi neapsiriboja propozicinių nuostatų prigimties analize loginiame lygmenyje ir neapsiriboja nuo jų tarpusavio ryšių bei santykio su elgesiu pobūdžio.

Belieka pastebėti, kad troškimas laikomas esmingai moraline dispozicija. Svavarsdóttir ją apibūdina kaip „troškimą būti moraliu“, o „Noras būti moraliu yra noras pasirinkti moraliai pagrįstą alternatyvą“ (Svavarsdóttir 2006: 177). Mele atsakymas analogiškas: tai „troškimas atlikti bet ką, kas moraliai privalu“ (*desire to do whatever one morally ought to do*); moraliniam realistui Brinkui – „troškimas ar kitas praktinis įsipareigojimas būti moraliu“ (Brink 1997: 14). Tai yra klasikinio „jautrumo“ elemento (Hume'o *moral sense*) interpretacija: kadangi ne visi veikėjai sureaguoja apskritai, be to, ne vienodu laipsniu sureaguoja į vienodus reikalavimus, vadinasi, skiriasi jų dispozicija į juos sureaguoti, taigi tam tikras moralinis jausmas, kuris gali būti ugdomas (kaip matėme kognityviniams internalistams tai yra praktinis racionalumas).

Tačiau tokio troškimo postulavimas susilaukia kaltinimo „fetišizmu“. Anot Smitho, moraliai geram žmogui tiesiogiai rūpi tai, ką jis mano esant teisinga, „kur tai suprantama *de re*, o ne *de dicto*“ (Smith 2006a: 541). Rūpestis elgtis teisingai, iš kurio išvedamas konkretesnis troškimas atlikti atitinkamą veiksmą, veikiau laikytinas, anot Smitho, moraline yda, o ne dorybe. Jis pasitelkia analogiją su Williamsso pavyzdžiu, kuriame vyras, pasirinkęs iš dviejų žmonių išgelbėti savo žmoną, savo elgesį motyvuoja „viena mintimi per daug“ (t.y. ne tuo, kad tai jo žmona, bet kad tai jo žmona, o tokiose situacijose leistina gelbėti savo žmoną) (Smith 2006a: 540). Vadinasi, tokio turinio troškimas vargiai laikytinas moraliniu. Svavarsdóttir šį kaltinimą atmeta kaip nepagrįstą, prašauantį pro šalį, nes moralinis fetišizmas, anot jos, yra kas kita: tai moralės laikymas nekvestionuojama ir rigoristinis jos normų laikymasis, o ne troškimas būti moraliu (Svavarsdóttir 2006a: 169).

1.3.2. Kraštutinis eksternalizmas: moralės reikalavimai kaip socialiai racionalūs reikalavimai

„Tikruoju“ eksternalizmu, t.y. dėl kurio nekyla jokių abejonių, galima laikyti teorijas, kurios motyvacinį elementą priskiria apskritai ekstraetinei sričiai. Tai neohobsinei tradicijai priskirtini racionalaus pasirinkimo teorijos šalininkai, dalis realistų. Šios teorijos moralę grindžia natūraliais žmogaus polinkiais. Pastebėtinai eksternalistų uždavinio skirtingumas, glūdintis už skirtingos nei internalistų „pagrindimo“ sampratos. Knygoje *Etika ir filosofijos ribos* Williamsas užsimena: „Iš tiesų esama skirtumo tarp, pavyzdžiui, atvejo, kai vien tik atkreipi veikėjo dėmesį į jo jau turimą

pagrindą, ir atvejo, kai įtikini jį pasielgti taip, o ne kitaip“ (Williams 2004: 211). Kitaip tariant, iškilus normatyvumo klausimui (kas pagrindžia moralės mums keliamus reikalavimus),

- eksternalistai tik parodo veikėjui, kad moralinis sprendinys iš tiesų nėra prievartinis, bet atitinka jo paties interesą, natūralų polinkį, taigi tik „atveria jam akis“ (žinoma, tie moraliniai reikalavimai, kurie išeina už tokių interesų ar polinkių ribų, pagrįsti būti negali);
- internalistai siekia pateisinti moralinį reikalavimą: net jei reikalaujama to, kas priešinga natūraliems mūsų polinkiams, prievarta yra (kokia nors prasme) naudinga; siekiama įtikinti, kad ji naudinga.

Be abejonės, šiai eksternalistų grupei priklauso ne visi realistai. Štai moralinis realistas Brinkas kritikuoja moralės gynimą įrodinėjimais, „kad moralės ir apsišvietusio egoizmo reikalavimai sutampa“ (Brink 1997: 32). Apžvelgsime tik porą charakteringų tokio tipo atsakų: racionalaus pasirinkimo teorijos prieigą ir evoliucinę moralės sampratą.

Racionalaus pasirinkimo teorijos šalininkams atstovautų Davidas Gauthier. Jų požiūriu, individualų racionalumą apriboja socialinis veiksnys. Lošimų teorijoje puikiai žinoma „kalinio dilema“: individualiai (instrumentiškai) racionalūs veiksmai išties nėra maksimizuojantys veikėjų naudą, nes vieno iš racionalių veikėjų numatomą rezultatą koreguoja kitų socialinės sąveikos dalyvių veiksmai. Optimalus visiems rezultatas gaunamas tuomet, kai visi „lošėjai“ kooperuoja, taigi apriboja savo maksimalios tiesioginės naudos siekį. Todėl Gauthier moralės supratimas toks: „racionalus veikėjas tas, kuris veikia siekdamas maksimalaus savo preferencijų patenkinimo, o moralė yra būdų, kuriais jis veikia, apribojimas, kylantis iš sąveikos su kitais veikėjais padarinių“ (Gauthier 1998: 101). Taigi Gauthier išeities taškas – asmens interesai, kurių sistemą jis laiko sudarančia mūsų savastį, ir tik jų atžvilgiu ieškoma moralės pagrindimo – pasverto pagrindimo (*deliberative justification*) ribose. Tai reiškia, kad svarstydamas veiksmų alternatyvas, asmuo pamato, jog tam tikras abipusis tiesioginę savo naudą maksimizuojančių pasirinkimų apribojimas yra naudingas visiems (Gauthier 1998: 100). Į klausimą, kodėl asmuo turėtų išsižadėti tiesioginės naudos laukiamos naudos atžvilgiu, atsakoma taip: paklūstantis asmuo maksimizuoja savo bendrąją naudą, nes nesilaikantis apribojimų sankcionuojamas kitų veikėjų, taigi racionalu atsižvelgti į ilgalaikės perspektyvas, o dėl to ir pats veikėjas bus linkęs palaikyti paklusimo suvaržymams stabilumą (Gauthier 1998: 103-106).

Vadinasi, moralės reikalavimų pagrindimas Gauthier teorijoje yra instrumentaliai racionaliam veikėjui akivaizdus pagrindimas, kodėl dera apriboti savo tiesioginės naudos siekį. Moralė čia pasirodo kaip minimalus negatyvus moralumas, nereikalaujantis altruizmo ir neturintis nieko bendra su asmeniniu tobulėjimo projektu. Pagrįstinos prievartos šaltinis ne metafizinis (sakykim, ji būtų grindžiama metafizine žmogaus samprata), bet socialinis. Motyvacija laikytis moralinių reikalavimų

kyla kaip motyvacija laikytis tiesiog naudingų (jų specifikos čia nelieka) reikalavimų, todėl nemaža moralės dalis (kurią pagrįsti ir siekia deontologai) lieka už neohobsinės moralės teorijos ribų. Sunkią akimirką instrumentaliai racionaliam asmeniui į normatyvumo klausimą *par excellence* nebūtų atsakyta.

Instrumentinė racionalumo samprata ir kategorinių imperatyvų atsisakymas būdingas ir moraliniam realistui Railtonui. Jo pažiūros charakteringos eksternalistams: pagrindas veiksmui negali būti paskata, jei veikėjas neturi atitinkamų troškimų bei tikslų, be to, moralės pagrindimas įšaknytą socialinės sąveikos lygmenyje. Moralė laikoma realia, nes moraliniai faktai atlieka aiškinamąją funkciją, o moralinės savybės laikomos pareinančiomis (*supervene*) nuo pirminių – natūralių – savybių (Railton 2006: 151). Redukcijos santykis tarp skirtingų lygmenų arba disciplinų savaime problemiškas (ar tai reiškia, kad yra „realus“, aiškinamąją galią turi tik bazinis lygmuo?), tačiau Railtonas teigia, kad aiškinamoji galia nėra redukuojama ir kiekvienas lygmuo šiuo atžvilgiu nepakeičiamas – moralinių faktų taip pat. Railtonas siūlo „normatyvinės evoliucijos“ sampratą. Evoliucija laikomas mechanizmas, kuris veikėjo norus (*wants*) sąmoningai ar nesąmoningai per patirtį artina prie jo objektyvaus intereso (t.y. tokio, kuris paaiškėtų, jei veikėjas būtų sąmoningas ir išsamiai informuotas apie savo situaciją), arba gėrio, taigi yra individualaus instrumentinio racionalumo evoliucijos mechanizmas. Socialiniame lygmenyje tariama veikiant analogišką evoliucinį mechanizmą, kuris didina socialinį racionalumą, o veikias jis per grupių, į kurių interesus neatsižvelgiama, spaudimą visuomenei (Railton 2006: 161-165).

Tad Railtono modelio ribose moralinės normos matomos kaip socialiai racionalios, tačiau jos negali būti kategoriškos, taigi jos taikomos individui tik tiek, kiek jos jam racionalios ir iš individualios perspektyvos. Panašu, kad skatinančiu paklusti joms individo lygmenyje veiksmu matomas mūsų susirūpinimas savo įvaizdžiu kitų ir savo paties akyse: „Kadangi viešajame diskurse ir asmeniškoje refleksijoje mums dažnai rūpi, ar mūsų elgesys pateisinamas bendru veikiu nei tik asmeniniu požiūriu, taigi anaiptol nearbitralu, kad teikiame tiek daug svarbos moralei kaip kritikos bei savikritikos standartui“ (Railton 2006: 168).

Vadinasi, paskata moralines normas (tai, kas racionalu socialiai) laikyti racionaliomis individualiai, yra ekstraetinė – pagrįsta tiek, kiek mums rūpi aplinkinių nuomonė ir kiek esame interiorizavę socialinius standartus savivaizdžio vertinimui. Ryšys tarp moralinio sprendinio (socialinio reikalavimo) ir atitinkamo veiksmo atsitiktinis: motyvacija kyla iš rūpesčio savo įvaizdžiu arba atsitiktiniais veikėjo turimais tikslais (individualiai racionalus veiksmas tiesiog sutampa su socialiai racionaliu veiksmu). Tad pagrįsti moralės reikalavimus ir taip sukelti motyvaciją veiksmui šiuo atveju visai beviltiška: taip nutikti gali, bet šio žygio sėkmė – grynas atsitiktinumas.

1.4. Atsakų į normatyvumo klausimą įvertinimas

Kontroversijos išsklaida ir ypač jos prielaidų bei ginčinių tikslų rekonstravimas leidžia įvertinti ne tik pačios kontroversijos perspektyvas, bet ir įvairių pozicijų potencialą atsakyti į mums rūpimą normatyvumo klausimą. Taip pat ji išryškina keblumus, su kuriais tenka susidurti šio darbo centre esančiai autorei Korsgaard, jos koncepciją sąlygojančias nuostatas, panašumus su kitais metaetikais (plačiau apie tai – antroje darbo dalyje).

Kaip paaiškėjo, internalistams normatyvumas reiškia, kad vienaip ar kitaip pagrįstas (diskursyviai – kantininkams, intuityviai – intuityvistams, ekspresyvistams) moralinis sprendinys atlieka drauge ir motyvacinę funkciją. Eksternalistai atskiria normatyvumą nuo motyvacijos, todėl pagrindimas atlieka tik veiksmo kreipiamąjį darbą, o motyvacija kyla iš kitų – etinių ar ekstraetinių šaltinių. Internalistai linkę šį klausimą kelti konceptualiniame lygmenyje, eksternalistai žiūri į jį substancialiau. Pirmieji kelia sau uždavinį ne tik sukurti intencionalių veiksmus adekvačiai paaiškinančią, bet ir juos pagrindžiančią („pateisinančią“) teoriją, antrieji apsiriboja veiksmų aiškinimu (arba – pagrindimu kaip „parodymu“).

Verta prisiminti, koks yra normatyvumo klausimas. Tai klausimas apie tai, kas pagrindžia moralės mums keliamus reikalavimus ir iš kur jie kyla. Vadinasi, atsakyti į klausimą gali tik teorijos, kurios ir orientuojasi į moralės pagrindimo užduotį. Pati Korsgaard primena, kad kalbėdami apie moralines sąvokas, esame praktinę reikšmę mūsų gyvenimui turinčioje srityje, taigi etinės teorijos adekvatumas gali būti užklauiamas iš dviejų požiūrio taškų: trečio asmens ir pirmo (mano kaip moralinio veikėjo) asmens. Dėl to moralinių sąvokų teorijai taikytini dvejopi adekvatumo kriterijai: aiškinimo adekvatumo ir pagrindimo/ normatyvinio adekvatumo (Korsgaard 1998b: 11-12). Tad nors kiekviena teorija privalo gebėti paaiškinti, kodėl moralė veikia mūsų elgesį tam tikrais būdais, tačiau teorijai, kuri adekvačiai paaiškintų, kodėl kas nors elgiasi teisingai, pasak Korsgaard, gali ir nepavykti pagrįsti moralinio reikalavimo pirmuoju asmeniu klausiančiam asmeniui: ji nepastūmėtų sunkiam veiksmui (Korsgaard 1998b: 9). Korsgaard mėgina moralės filosofijai sugrąžinti praktinę dimensiją: veikiant mums kyla klausimų, į kuriuos atsakymus gali ir turi pateikti filosofija. Priešingai šiam užmojui, nemaža dalis metaetikų žvelgia į jos objektą tiesiog kaip į mokslinio tyrimo dalyką. Tad Korsgaard normatyvumo klausimo traktavimas, galima sakyti, „egzistencinis“ ir pagrįstai toks. Vadinasi, normatyvumo atžvilgiu adekvati teorija privalo gebėti pateikti atsakymą moraliniam veikėjui, kuris atsiduria situacijoje, kurioje iš tiesų turi atlikti tai, ką liepia moralė, o tai atlikti būna sunku, ir jis klausia, kodėl mes privalome būti moralūs, ar aš tikrai privalau tai daryti (Korsgaard 1998b: 16).

Tokios klausimo formulotės kontekste verta peržvelgti, kurios pozicijos pajėgios į jį atsakyti. Intuityvistų pernelyg didelis kliovimasis sveiku protu ir apeliavimas į tiesų akivaizdumą nėra tam pakankamas. Juk normatyvumo klausimas iškyla tuomet, kai suabejojama „savaiame suprantamybėmis“ ir reikalaujama įtikinamo pagrindimo, o diskursyvaus pagrindimo intuityvizmas pateikti kaip tik negali. Anot Korsgaard, jų pozicija metafizinė: „Realistas kaip kosmologas „padedą“ būtinybę ten, kur ją norėjo surasti. Ir ginčas negali nė prasidėti, nebent tartum, jog egzistuoja privalomi atlikti veiksmai“ (Korsgaard 1998b: 34). Bet svarbiau yra tai, kodėl – net jei egzistuotų – intuityvistų postuluojamos esatys ar akivaizdžios tiesos turėtų mus motyvuoti. Tarsi moralė būtų ne valios, kurią reikia motyvuoti, bet žinojimo dalykas: tereikia išmokti atpažinti, kas teisinga, o jau žinojimas vienareikšmiškai veda prie teisingo veiksmo. Kitaip tariant, kaip pastebi Korsgaard, realizmas verčia moralę pažinimo teorijos dalimi. Ir į normatyvumo klausimą atsakyti tiesiog atsisako. Šiuolaikiniai teoretikai, tokie kaip Audi ar Gibbardas, be to, ištirpdo moralės specifiką kitų normatyvių reikalavimų kontekste, todėl pagrįsti būtent moralų veiksmų planą alternatyvaus (amoralaus ar imoralaus) plano akivaizdoje negali.

Teorijos, kurios kelia tikslą pateikti adekvatų intencionalaus veiksmo aiškinimą, nežengia antrojo žingsnio – pagrįsti moralinius reikalavimus. Jos tik atsako, iš kur reikalavimai kyla (tai gali būti individualaus ar socialinio instrumentinio racionalumo reikalavimai, konvenciniai sociumo reikalavimai ir panašiai), taip pat – kodėl moraliniai paliepimai randa atgarsį mūsų motyvacijos mechanizme (turime troškimą būti moralūs, jie sutampa su asmeniškai naudingais imperatyvais ar pan). Tačiau ypač kraštutinio eksternalizmo atveju, net jei formaliai dalis moralinių paliepimų pagrindžiama, kita dalis moralės – beje, būtent labiausiai reikalaujančios pagrindimo – išstumiamą už pagrįstų (instrumentiškai racionalių) veiksmų ribos. Neretai eksternalistai tam, kad išvengtų „praktiško niekšo“ (*sensible knave*) problemos, taigi užtikrintų moralinių reikalavimų laikymosi tęstinumą, nors veikėjas žino, kad jie tam tikrais atvejais nesutampa su jo interesu, įveda sankcijas (išorines ar vidines). Tuomet tampa racionalu laikytis reikalavimų, kad būtų išvengta sankcijų. Taigi moralės reikalavimai egzistencinėje (praktinėje) situacijoje, kai iškyla normatyvumo klausimas, liktų tokių teorijų nepagrįsti: jei nepavyktų atrasti ir parodyti, kad išties šie reikalavimai sutampa su natūraliu veikėjo polinkiu, tai jie turėtų būti laikomi nenormatyviais.

Dar vienas klausimas, kuris iškyla svarstant normatyvumo ir jo ryšio su motyvacija problemą, toks: kiek prasminga užduoti normatyvumo klausimą, mėginti į atsakyti, ir kokios reakcijos galima tikėtis iš to, kuris jį uždavė. Teoretikai, laikantys motyvacijos ir normatyvių moralinių sprendinių ryšį atsitiktiniu, gali tikėtis, kad sprendinio pagrindimas paskatins klausiantįjį veiksmui, tik jei jis bus pakankamai moralus – turės atitinkamą dispoziciją sureaguoti į bendrą sprendinį. Kraštutiniai eksternalistai tegalėtų klausiančiajam paaiškinti, kodėl laikytis reikalavimo naudinga, arba tikėtis,

kad socialiai naudingą veiksmą paliepianti ištara sutaps su asmeniškai naudingo veiksmo imperatyvu. Neokantininkai, atsakydami į normatyvumo klausimą, vieninteliai gali tikėtis motyvuoti klausiantįjį (išskyrus depresijos ar kitų motyvacijos sutrikimų atvejus). Jie mato veikėją, prašantį diskursyvaus pagrindimo, kaip racionalų ir valingą agentą, o normatyvumo klausimą – kaip prasmingą praktiškai.

Vadinasi, normatyvumo klausimas, kuris yra praktinę vertę turintis klausimas, savaime numato tuos, kurie į jį galės atsakyti: jis reikalauja pagrindimo, o šį geriausiai atlieka neokantininkai. Kontroversijos išsklaida drauge yra klausimo demaskavimas. Kaip prasmingas klausimas, jis numato ryšį tarp moralės reikalavimų pagrindimo ir motyvacijos. Todėl atskirdami pagrindimą ir motyvavimą, taigi redukuodami normatyvumą į pagrįstumą, eksternalistai lieka teorinių spekuliacijų lygmenyje, ir „neišgirsta“ moralinio veikėjo klausimų. Priešingai – internalistams su motyvacija problemų nekyla. Tačiau daliai jų per sunki pasirodo priešinga užduotis – pagrįsti moralės reikalavimus. Pernelyg kliaudamiesi sveiku protu, jie lieka kasdienio inertiško tikėjimo morale srityje ir lygiai taip pat neišgirsta už šios zonos atsidūrusio moralinio veikėjo. Tik neokantininkai sugeba išlaikyti pusiausvyrą tarp teorijos ir praktikos: jie manosi pateikti diskursyvų moralės reikalavimų pagrindimą, kuris turės įtikinti veikėją – jį motyvuoti moraliam veiksmui. Vieną iš šiuolaikinių sėkmingiausių neokantiškų atsakų į normatyvumo klausimą toliau ir nagrinėsime. O kontroversija dėl motyvacijos aiškinimo vertintina kaip nevaisingas ginčas: priešingų stovyklų pozicijos veikiau sprendžia tą patį klausimą skirtingais to klausimo kėlimo etapais.

2. NEOKANTIŠKA CH. KORSGAARD MORALĖS KONCEPCIJA: PIRMO ASMENS PERSPEKTYVA

Kaip minėta, Korsgaard normatyvumo klausimą užduoda iš pirmojo asmens pozicijų. Tokia programa, kai orientuojamasi atsakyti „veikėjui praktinėje situacijoje“, numato porą dalykų.

Pirma, į klausimą bei atsakymą žiūrima *rimtai*⁵: būti praktinėje situacijoje reiškia privalėti rinktis, taigi klausimas keliamas rimtai, t.y. pasirengus išklaudyti atsakymą ir vienaip ar kitaip (priklausomai nuo pagrindimo sėkmės) pasielgti (*tapti motyvuotam*). Tai nėra nesuinteresuotas svarstymas atsitraukus nuo situacijos, pvz, skeptiko metamas iššūkis, kai ginčas gali būti tęsiamas be galo ir neįsipareigojama nė vienam iš atsakymų. Tad atsakymas adekvatus, jei sugeba *įtikinti* veikėją, arba pagrįsti moralinį praktinį sprendinį – pagrindimo sėkmės kriterijus pragmatinis.

Antra, vis dėlto atsakymas į normatyvumo klausimą turi būti pateiktas teorinės argumentacijos kalba. Taip yra todėl, kad reikalavimas *pagrįsti* rodo, jog klausiantysis yra įžengęs į teorinio mąstymo zoną: abejonė reiškia, kad nelikę savaime suprantamų, akivaizdžių dalykų, taigi peržengtos kasdienio proto ribos, o būtent *pagrindo* reikalavimas reiškia įsipareigojimą teorinės argumentacijos kalbai (apie tai rašyta § 1.1. aptariant analogiją tarp praktinio bei teorinio svarstymo). Jau vien dėl to išsyk galima atmesti kai kurių kritikų priekaištus Korsgaard, esą jos pagrindimas pernelyg nutolęs nuo mūsų įprastinio moralinio mąstymo (Watkins, Fitzpatrick 2002: 361).

Kadangi, Korsgaard nuomone, kiekviena metaetikos teorija turi atitikti aiškinimo bei normatyvinio adekvatumo kriterijus, taigi ne tik paaiškinti moralinių reikalavimų įtaką mūsų elgesiui, bet ir pagrįsti jų reikalavimų teisėtumą, tai ir pačios Korsgaard koncepciją galima analitiniais tikslais skaidyti į tokias dalis: deskriptyviają bei normatyviają. Tiesa, toks skaidymas nėra neproblemiškas: kaip antroje 20 a. pusėje išsityrė fakto ir vertybės distinkcijos ribos, taip ir susipynusių aiškinančių ir pagrindžiančių elementų atskyrimas galimas tik turint omenyje tokios prielaidos santykinumą. Tad šiuo atveju bus turima omeny štai kas: deskriptyvusis koncepcijos aspektas suprantamas kaip aiškinamasis modelis (atsakymas į klausimą kaip kam nors suteikiamas normatyvinis statusas), normatyvusis koncepcijos aspektas skirtas pagrįsti būtent moralinių sprendinių normatyvumo viršenybę.

Kaip žinia, kantiškoji moralės filosofija kaltinama kaip nutolusi nuo socialinės bei psichologinės veikėjų tikrovės (žr. Mele, Williams § 1.2.4.). Korsgaard, tęsianti kantiškąją tradiciją, mėgina

⁵ Atrodo, kad kasdienės kalbos „rimtai“ tampa vis priimtinesniu reikalavimu šiuolaikiniame moralės filosofijos diskurse (plg. R. Dworkinas, A. Blackburnas ir kt.).

įveikti kaltinimus „tuščiu formalizmu“, todėl, kalbant praktinių sprendinių, arba veiksmo maksimum, terminais, imasi nagrinėti ne tik jų formą, bet ir turinį. Mūsų analizės planas atitinkamai numato dviejų elementų nagrinėjimą. Korsgaard normatyvumo samprata išdėstyta knygoje *Normatyvumo šaltiniai*. Knyga buvo parengta 1992 metais skaitytų Tannerio paskaitų pagrindu ir susilaukė ne tik pozityvių įvertinimų, bet ir kritikos. Atrodo, kad Korsgaard koncepcijai neretai priekaištaujama veikiau iš nesupratimo nei dėl tiktų teorijos trūkumų, visgi reikia pripažinti, kad tai šį tą signalizuoja. Knyga pilna išvalgų, tačiau jos ne visuomet aiškiai eksplikuojamos, kartais pernelyg kliaujamasi metaforų aiškinamąja galia. Pati Korsgaard tą pripažino („tačiau manau, kad tai išdėsčiau kiek miglotai. Neseniai pasiūliau, viliuosi, aiškesnę versiją“ – Korsgaard 1998a: 6) ir tikslino kritiką iššaukusius argumentus vėlesniuose straipsniuose, o ypač Oksforde skaitytose Locke'o paskaitose (pavadinimu *Savistaiga: veiksnumas, tapatybė ir vienovė – Self-Constitution: Agency, Identity, and Integrity*). Pastarosiose publikacijose atsigręžiama ne tik į Kanto, bet ir ryškiau – į Aristotelio bei Platono etikas.

2.1. Deskriptyvusis aspektas: normatyvumo aiškinimo modelis

2.1.1. Normatyvinė perspektyva kaip veikėjo autonomijos pagrindas

Korsgaard teorijos centre – autonomijos idėja, kaip tik dėl to ji interpretuojama kaip neokantiškojo konstruktyvizmo plėtotė. Anot pačios Korsgaard, „Autonomijos etika yra vienintelė, suderinama su moderniojo pasaulio metafizika, o autonomijos etika yra įsipareigojimo (*obligation*) etika“ (Korsgaard 1998b: 5). Tad ji atsisako bent kiek įtartinos ontologijos (pvz, substanyviojo realizmo) ar epistemologijos (pvz, intuityvistų) ir yra linkusi kalbėti kaip Kantas – būtinų sąlygų terminais, išėities tašku laikydama veikiau žmogų, ne pasaulį. Kaip jau buvo matyti iš jos kritikos realizmo atžvilgiu, Korsgaard pozicija neabejotinai voliuntaristinė: moralė (bei normatyvumas apskritai) yra valios, o ne žinojimo reikalas.

Į normatyvumo klausimą filosofė atsako taip: normatyvumo šaltinis yra paties veikėjo valia. Moralės – ir ne tik jos – normos, ar maksimos, yra paties veikėjo nustatyti valios įstatymai⁶, o jų reikalavimai yra tie, kuriuos jis pasirengęs sau kelti. Kodėl reikalingi dėsniai ir kaip įsteigiamas normatyvumas? Normatyvumas įsteigiamas refleksijos būdu, o refleksija ir esąs tas metafizinis pagrindas, kuriuo remiasi normatyvumo būtinybė. Tai ir dera išskleisti.

⁶ Angliškas *law*, kaip žinia, dviprasmiš: tai ir „įstatymas“, ir „dėsnis“. Kantiškos teorijos kontekste jis ir išlaiko abiejų reikšmių elementus: viena vertus, tai įstatymas, nes jį steigia sau – savo valiai – pats veikėjas, kita vertus, valia yra racionalus dėsningumas, todėl tas įstatymas yra tarsi-dėsnis: reguliarus, universalus. „Praktinio proto kritikoje“ veikiau susiduriame su „dėsniu“ (Kantas: 1987). Tačiau pagal kontekstą bus vartojami abu vertimo variantai.

Pirma, žmogus yra, anot Korsgaard, reflektyvus gyvūnas. Jo protas reflektyvus iš esmės, tad impulsai jo nevaldo *visiškai* (t.y. nedeterminuoja), ir dėl to kylanti problema – renkamas, kaip pasielgti (plg. Gibbardo „Mes, žmonės, neišvengiamai esame planuotojai“ (Gibbard 2006a: 218)). Kaip teigia Korsgaard, „Žmonės yra *pasmerkti* rinktis ir veikti. Tai ... paprasčiausiai negailestingas faktas apie žmogiškąją būklę“ (Korsgaard 2002a: 1-2). Taigi metafiziškai neišvengiamas reflektyvumas, suteikiantis laisvę nuo determinuojančios mūsų elgesį neracionalių impulsų galios, veiksmo akivaizdoje reikalauja pasirinkti.

Antra, žmogus – „reflektyvus gyvūnas, kuriam reikia pagrindų veikti ir gyventi“ (Korsgaard 1998b: 121). Taigi veiksmui reikalingas pagrindas, o jį įgyjame, tik po mūsų impulsų reflektyvaus tyrinėjimo. Tačiau kad pasirinkimas įvyktų apskritai, reikalinga laikyti kažką normatyviu – kažkam priskirti normos rangą. Impulsai mums pasirodo jau kaip normatyvūs ta prasme, kad jie reikalauja įgyvendinimo. Kitaip tariant, jie pateikia galimą atsakymą į veiksmo akivaizdoje kylantį klausimą, kaip pasielgti (Korsgaard 2002d: 7). Tačiau impulsų, kylančių iš instinktų (tai – skatuliai), reikalavimus mes galime atmesti, nes pats gebėjimas sąmoningai reflektuoti mums suteikia tam tikrą autoritetinę valdžią (*authority*) savo pačių atžvilgiu. Ir tai būtent ta valdžia, kuri suteikia normatyvumą moralinėms normoms ((Korsgaard 1998b: 19-20).

Dar kitaip tariant, normatyvumą kaip psichologinę jėgą Kantas vadina prievarta (*Nötigung*) (Kantas 1987: 47-48) – jis suvokiamas kaip represyvi jėga (Korsgaard: 2002a: 3-4). Vadinasi, pirminis normatyvumas mus pasiekia kaip stimulų normatyvumas. Tačiau žmogaus, reflektyvaus gyvūno, atveju pamatinis reflektyvumas mus pastato į padėtį, kai mes galime rinktis. Tad autonomija kantiškosios [taip vartojama, nematau pagrindo keisti] tradicijos rėmuose pasirodo kaip būseną, reikalaujanti pasirinkti įstatymą, arba represijos formą, ar šaltinį. Be abejonės, logikos požiūriu, tokia laisvės samprata skamba paradoksaliai, tačiau logika ir išsprendžia šį paradoksą pademonstruodama, kad laisvė įmanoma tik kaip apribota laisvė:

$$((\sim R \cdot L) \rightarrow \sim L) \equiv (\sim R \rightarrow (L \rightarrow \sim L)) \equiv (\sim R \rightarrow (\sim L \vee \sim L)) \equiv (\sim R \rightarrow \sim L)$$

Taigi laisvas pasirinkimas yra savęs apribojimo pasirinkimas. Tad reikalavimų normatyvumo šaltinis reflektyvios būtybės pamatinės laisvės situacijoje ir yra valia. Arba kitais žodžiais – žmogaus savistaigos (plačiau apie jį – vėliau) projektas (Korsgaard 2002a: 5).

Trečia, pasirinkimui reikalingas principas, kuris leistų įvertinti alternatyvius impulsus ir vieną iš jų įveikinti/ įveiksminti, taigi padaryti savo valios įstatymu. Kaip žinia, Kantui toks principas yra kategorinis imperatyvas, formalus apribojimas, įgalinantis atrinkti veiksmui tinkamas maksimas. Kategorinis imperatyvas yra „grynojo proto formalus praktinis principas“ (Kantas 1987: 58),

grynojo proto išplėtimas, duodantis valios determinacijai pakankamą pagrindą“ (Kantas 1987: 30). Deontologijoje, laikant laisvą valią racionalių kauzalumu, pripažįstama, jog ji privalo veikti pagal vienokią ar kitokią įstatymą, tačiau dėl to, kad valia yra laisva, joks įstatymas ar principas negali būti jai primetamas iš šalies. Pašalinėmis priežastimis laikomi žmogaus polinkiai bei troškimai, todėl praktinis protas kuria maksimas pagal objektyvų, t.y. galiojanti kiekvienos protingos būtybės valiai, dėsnį (plg. Kantas 1987: 30). Korsgaard palaiko kantiškąją poziciją, taigi jos požiūriu, veiksmo maksimų normatyvumą steigia reflektivaus patvirtinimo, ar palaikymo, (*reflective endorsement*) procedūra, vykdoma pagal kategorinio imperatyvo įkūnijamą principą. Tai moralinis imperatyvas, taigi pamatinis normatyvumas esąs moralinis. Šia prasme racionalumas yra taip pat iš esmės moralinis: „svarbu skirti pažiūras, pagal kurias moralinis elgesys yra iš tiesų racionalus vertinant kurio nors kito proto principo atžvilgiu, nuo pažiūrų, kad moraliniai principai patys yra proto principai“, „moraliniai principai savaime yra tiesioginiai proto paliepimai“ (Korsgaard 2002b: 3). Be abejonės, reikia pabrėžti, kad normatyvumas, suteikiamas maksimai, atitinkančiai kategorinį imperatyvą, yra *formalus*.

Ketvirta, pasirinkimas tarsi numato rinkimąsi iš tam tikrų verčių, nelygiaverčių alternatyvų, taigi kažkas turi būti laikoma vertinga, be to, viena – vertingiau už kita. Verčių klausimo santykis su pasirinkimu (kas pirmesnis – vertės ar pasirinkimas) gali būti dvejopas: arba verčių objektyvumas įgalina prasmingą pasirinkimą, arba mūsų pasirinkimas suteikia vertes tam, iš ko ir ką renkamės. Pirmoji alternatyva – realistinė, antroji – konstruktyvistinė. Be abejonės, Korsgaard priimtina pastaroji pozicija: „Kaip kantininkė, aš tikiu, kad tai mūsų pačių pasirinkimai suteikia objektams vertę, net jei mūsų pasirinkimai atliepia tam tikroms objektų savybėms“ (Korsgaard 2002d: 16). Verčių suteikimo užduotį deontinė pozicija perleidžia praktiniam protui: „praktinis protas turi neinstrumentinę užduotį nustatyti, kas yra besąlygiškas gėris, ir, į tai atsižvelgdamas, įvertinti, ar konkretūs sąlygiški gėriai su juo tinkamai susiję, taigi ar tikrai yra visiškai (*fully*) pagrįsti“ (Korsgaard 1986: 488). O kas tuomet yra tas besąlygiškas gėris? Korsgaard atsako kaip ir Kantas, kad besąlygiškas gėris yra pats verčių šaltinis, o tai yra „gera valia“. Kaip ir Kantui, Korsgaard tai reiškia – „visiškai racionali valia“, tad kadangi „tik žmogaus protas geba suteikti žmogaus pasirinkimo objektams vertę, ... tik mūsų žmogiškumas, arba racionali prigimtis, gali atlikti šį vaidmenį“ (Korsgaard 1986: 499).

Taigi Korsgaard normatyvumą laiko metafiziškai būtinu dėl žmogiškosios prigimties, jo šaltiniu – pačią žmogaus valią. Principas, maksimai suteikiantis normatyvinį svorį, yra kategorinis principas, ir maksimos normatyvumas tuomet priklauso nuo jos formos. Tai formalusis normatyvumo aspektas. Pasirinkimas ir normatyvumo suteikimas, vadinasi, yra formali procedūra, nes prieš pasirenkant, anot kantininkų, vertės tarsi neegzistuoja. O žmogiškosios specifikos bei jos

vertės samprata svarbi moralės pagrindimui dėl to, kad moralę, manau, galima apibrėžti kaip į(si)pareigojimą savo žmogiškumui, taigi tam, kas daro tave žmogumi (plg. žmogus kaip socialinis gyvūnas, kaip sukurtas pagal Dievo paveikslą, kaip racionalus etc). Korsgaard koncepcijos kontekste pagrįsti, kodėl turime vertinti savo žmogiškąją prigimtį, reiškia pagrįsti, kodėl turime būti moralūs.

2.1.2. Universalios sprendinių formos normatyvumas

Nemažai daliai kritikų tai, kad valiai teikiamas įstatymas turi būti dėsnis, atrodo nepagrįsta. Todėl viena iš svarbių Korsgaard sau keliamų užduočių – įrodyti, kad veiksmo pagrindas, arba konkreti maksima privalo turėti universalią formą.

Ginčo išeities taškas – Korsgaard palaikoma Kanto pozicija. Jų požiūriu, veiksnumas („buvimas veikėju“ – *agency*) yra sąmoningas kauzalumas (*self-conscious causality*), o tam, kad veiktum kaip sąmoninga priežastis, turi veikti pagal universalų dėsnį (Korsgaard 1998a: 6). Čia Korsgaard susilaukia kritikos iš Nagelio, kuris teigia, jog rinktis laisvai ir tarsi-dėsningai (*law-like*) nereiškia, jog valiai būdingas kauzalumas, tai – tik kauzalumo mėgdžiojimas. Bendresnių priežasčių veiksmui, pasak jo, ieškome dėl reflektivaus požiūrio išoriškumo – reflektyvioji savastis (*self*) savo prigimtimi universalesnė nei autentiškoji savastis (Nagel 1998: 202). Anot jo, universalumo reikalavimą Korsgaard turėtų pagrįsti labiau įtikinamais būdais nei apeliavimu į valios kauzalumą. Jis klausia: „Jei valia yra save determinuojanti, kodėl ji negali savęs apibrėžti individualiais, nesusijusiais pasirinkimais taip pat, kaip kad pagal kokį nors pastovų įstatymą ar priežasčių sistemą?“ (Nagel 1998: 202). Nageliui pritaria Cohenas (Cohen 1998: 176), Bratmanas (Bratman 1998: 707) bei Skorupskis (Skorupski 1998: 345): kodėl veikėjas negalėtų sau duoti veikiau vienetinių komandų, ar vienkartinį įsaką? Bratmanas pateikia pavyzdį: veikėjas reflektyviai aprobuoja troškimą, jo vaidmenį savęs kaip veikiančiojo atžvilgiu, ir nėra jokio kito patvirtinimo, kuris būtų su šiuo nesuderinamas. Tad kuo gi jis netinkamas? Anot Bratmano, šis patvirtinimas gali būti susijęs su ypatinga situacija, todėl – be įsipareigojimo universaliam veiksmo principui (Bratman 1998: 707).

Korsgaard atsako, jog pirmiausia nebūtų teisinga suprasti, jog patvirtinto pagrindo veiksmui universalumas reiškia įsipareigojimą elgtis *vienodai* visose panašiose situacijose (Korsgaard 1998b: 228). Reikia skirti *universalumą* nuo *vienodumo* ar *bendrumo*, kur pirmasis yra formos, antrasis – turinio predikatas. Korsgaard neneigia, jog kiekviena situacija gali skirtis, todėl ir maksimos gali skirtis – kaip tik tai ji ir nori pabrėžti: pagrindai nėra *bendri*, jie yra *universalūs*, o universalumas esąs suderinamas su (ar net reikalaujantis) aukštu specifiškumo laipsniu.

Antra, jai tikslesnis atrodo toks atsakymas: „Jei *visi* mano sprendimai būtų skirtingi bei ne pagal taisyklę, nebūtų atpažįstamo skirtumo tarp *mano veikimo* ir *pasirinkimo pirminių impulsų, veikiančių kauzaliai mano kūne ar per jį*. Ir tada nebūtų asmenybės, proto, manęs – kuris yra vienas ir kuris veikia“ (Korsgaard 1998b: 228). Plačiau šis argumentas išskleistas atsakomajame straipsnyje kritikėms Voeller bei Cohon. Įrodymas negatyvus: jei partikuliaristiškas valios noras (*particularistic willing*) negalimas, tai jis turi būti universalus, „t.y. kad galėtų būti valingai panorima apskritai, maksima privalo būti norima kaip universalus dėsnis“ (Korsgaard 1998a: 7). Partikuliaristiškas valios noras, anot Korsgaard, būtų visiškai konkretus: tai būtų noras veikti pagal pagrindą, kuris tiktų tik šiam konkrečiam atvejui, be implikacijų bet kuriam kitam atvejui (ibid).

Pagal kantišką veiksmo sampratą, jam reikalingas aktyvus (savo veiksmo priežastimi laikytinas) veikėjas, o pastarasis rinktis tegali pagal valią determinuojantį principą. Taigi anot Korsgaard, pasirinkimą laikai savu, savo veiklos padariniu, nes „pasirinkimo principą laikai išreiškiančiu, ar reprezentuojančiu, tave“ (Korsgaard 1998a: 8). Antraip esą galėtum jį laikyti trečia jėga šalia alternatyvių stimulų, o tai, kad jis suteikė pirmenybę vienam, o ne kitam – nuo tavęs visiškai nepriklausytų. Taigi tuomet nebūtum veiksmo priežastis. Pasak Korsgaard, būti racionalių veikėju reiškia susitapatinti su pasirinkimo principu, pagal kurį veiki (Korsgaard 1998a: 8). Partikuliaristiškas valios noras neleidžia tau atskirti savęs, savo pasirinkimo principo, nuo įvairių skatulių, pagal kuriuos veiki (ibid). Taigi pasirinkimo principas, kuris kiekvieną sykį vis kitoks, yra, tiksliau, daugybė principų. Tokiu atveju nelieka kriterijaus, pagal kurį galima atskirti partikuliarinius pasirinkimo principus turintį asmenį nuo neturinčio jokių principų – abiem atvejais jie atrodys besielgiantys ne nuosekliai, bet taip, tarsi jų veiksmus chaotiškai diktuočių impulsai. Tad principas turi viešus kriterijus, pagal kuriuos gali būti identifikuojamas iš trečiojo asmens perspektyvos. O štai „partikuliarus principas“ (šiuo kontekste terminas skamba kaip oksimoronas) iš trečiojo asmens perspektyvos atrodo taip: „Iš tikrųjų partikuliaristiška valia turi priimti skatulį su visu jo partikuliarumu: jis yra, jokių toliau neaprašomu būdu, tokios valios įstatymas. Tai reiškia, kad panorintis žmogus, kiekvieną akimirką visiškai sutapatinamas su galiausiai partikuliariumi skatuliu, kurį jis patvirtina“ (Korsgaard 1998a: 9).

Vadinasi, jei veikėjas susitapatina su pasirinkimo principu, tai nelikus principo, nelieka ir veikėjo: „Jis nėra vienas asmuo, bet serija, vien tik sanaupta nesusijusių, kauzaliai veiksmingų impulsų. Nėra skirtumo tarp turinčiojo partikuliaristišką valią ir jos neturinčio apskritai“ (Korsgaard 1998a: 9). Žinoma, veiksmas be veikėjo – ne veiksmas. Tad partikuliaristinis valios noras, anot Korsgaard, visai nėra joks valios noras. Todėl – partikuliaristiška valia negalima: kai nori maksimos, tai privalai ją konstruoti (pagal formą) universaliai.

Atrodo, Korsgaard pavyksta apginti kantiškąjį maksimumų universalumo reikalavimą, o tam ji panaudoja dvi skirtis: tarp formos bei turinio ir tarp principo bei maksimos. Principas nesąs turiningas, tai tik forma, kurią turinčios atitikti maksimos. Maksimos yra turiningos: jos negali būti universalios šia (turinio) prasme. Tačiau net ir konkrečios situacijos veiksmo maksima turi turėti elementą, kuris leistų ją priskirti veikėjui, t.y. atpažinti ją kaip išreiškiančią tam tikrą veikėją. O veikėją apibūdina pasirinkimo principas, kuris bet kurioje situacijoje išlieka tas pats.

Dar daugiau, reikia pabrėžti, kad dėl kantiškos pozicijos kategorinio imperatyvo atžvilgiu Korsgaard gresia kaltinimas „tuščiu formalizmu“, kurį ji kaip tik siekia įveikti. Dėl to, kad kategorinis imperatyvas kaip toks leidžia didelę maksimumų turinio įvairovę, moralinių normų atveju kiltų keblumų: kategorinis imperatyvas leidžia suformuluoti ir nemoralaus turinio sprendinius (Korsgaard pavyzdys – „elgtis pagal akimirkos troškimą“). Tad Korsgaard privalo atlikti dar vieną žingsnį: užtikrinti, kad moralinių normų turinys būtų tikrai moralus (ne partikuliaris prasme). Tai atliekama atskiriant (ko pats Kantas nedarė) kategorinį imperatyvą ir moralės įstatymą (*moral law*) ir teigiant, jog įstatymas bus moralus tik tuomet, jeigu jį įsteigiantis asmuo save laikys Tikslų Viešpatijos piliečiu. Moralės įstatymas – tai Tikslų Viešpatijos (racionalių būtybių) įstatymas, liepiantis veikti tik pagal maksimas, pagal kurias visos racionalios būtybės sutiktų veikti drauge veiksmingoje kooperatyvioje sistemoje (*workable cooperative system*) (Korsgaard 1998b: 99).

Ši išlyga reikalinga ypač Korsgaard koncepcijos kontekste dėl to, kad maksimos turinys, jos požiūriu, priklauso nuo praktinės veikėjo tapatybės (apie šią kategoriją – kito skyriaus § 2.1.3.1.). Kadangi pagal korsgaardiškąją praktinės tapatybės sampratą jos dalys gali konfliktuoti tarpusavyje, o praktinės tapatybės dauguma formų yra atsitiktinės (mes jas tiesiog „gauname“), ne visi įsipareigojimai (tapatybės dalims, ar formoms) gali suteikti veikimo maksimai vienodą moralinį turinį (kaip sako pati Korsgaard – ne visi įsipareigojimai moraliniai). Taigi išlyga siekiama išvengti tokio tipo priekaištų, kuriuos išsakė Nagelis: tai, kad normos turinys priklauso nuo mūsų praktinės tapatybės, leidžia išvengti reliatyvizmo ir atsitiktinumo pavojų. Toliau ir aptarsime vieną svarbiausių Korsgaard inovacijų neokantiškoje etikoje – praktinės tapatybės koncepciją ir jos sąsajas su normatyvumu.

2.1.3. Praktinė tapatybė kaip motyvacijos turinio šaltinis

2.1.3.1. Praktinės tapatybės samprata

Korsgaard praktinės tapatybės koncepcija – originalus jos įnašas į kantiškąją tradiciją, siekiant įveikti šios trūkumus: apsiribojimą tik formaliuoju moralės aspektu, nutolinimą nuo psichologinių bei

socialinių žmogiškosios tikrovės aspektų. Nenuostabu, kad pastaroji dalis kelia kur kas daugiau ginčų nei ta koncepcijos dalis, kuri tiesiogiai šliejasi prie kantiškojo palikimo. Korsgaardiškoji praktinės tapatybės samprata remiasi Platono bei Aristotelio sielos sampratomis, ypač Platono pabrėžiamu vienovės idealu. Dinaminis tapatybės pobūdis reikalauja savitos veiksmo sampratos, o tai, savo ruožtu, liečia ir motyvacijos klausimą.

Kaip minėta, anot Korsgaard, principas ar dėsnis, kuris lemia tavo veiksmus, yra tas, kurį laikai tavo išreiškiančiu. O turinį jam suteikia konkreti *praktinė tapatybė*. Praktinė tapatybė – tai aprašas, pagal kurį laikai save vertingu, savo gyvenimą – vertą gyventi, o savo veiksmus – vertus atlikti (Korsgaard 1998b: 102). Tad praktinė tapatybė yra asmens atliekamų vaidmenų visuma, kuriai, be to, teikiama svarba. Kantiniai imperatyvai suteikia maksimoms formą („moko, kaip formuluoti savo maksimas“), o štai asmens praktinė tapatybė suteikia joms turinį: „Kiekvienas iš šių vaidmenų apima įstatymų aibę, kuri apibrėžia, ką reiškia būti tokiu asmeniu, aibę pagrindų ir įsipareigojimų, apibrėžiančių vaidmenį, sampratą, ką verta atlikti vardan to, kas tą tapatybę charakterizuoja“ (Korsgaard 2002d: 26-27).

Taigi iš kiekvienos tapatybių kyla paskatos bei įsipareigojimai. Priklausomai nuo to, kaip veikėjas apie save galvoja – kaip apie Tikslų Viešpatijos pilietį ar kaip apie mažesnės grupės (šeimos, religinės bendruomenės, tautos ar pan.) narį, – atitinkamai toks bus ir įstatymas. Įsipareigojimų besąlygiškumas, jų normatyvinė jėga kyla iš tokių savęs sampratų, kurios mums svarbiausios, todėl jų pažeidimą siejame su savo vientisumo, net pačios tapatybės praradimu. Tad *įsipareigojimas* kyla kaip reakcija į grėsmę prarasti tapatybę, ir jei kokio nors veiksmo negalima atlikti neprarandant kurios nors esminės savo tapatybės dalies (veikėjui tai prilygsta mirčiai), tuomet įsipareigojimas to veiksmo nedaryti yra besąlygiškas (Korsgaard 1998b: 102).

Dėl įsipareigojimų susiejimo su grėsme tapatybei Korsgaard kritikuojama. Štai G. A. Cohenas teigia, kad ji perdeda, nes „daug kas, ką darau iš to, ką laikau blogiu, visiškai neišmėgina mano tapatybės“ (Cohen 1998: 177). Panašiai tvirtina ir Raymondas Geussas: „Korsgaard rodosi nelengvai judanti pirmyn ir atgal tarp *itin* stipraus „įsipareigojimo“ jausmo ir išskirtinai silpno. Kartais „įsipareigojimai“ yra besąlygiški reikalavimai, kuriuos verčiau mirčiau nei pažeisčiau, kažkas, kieno pažeidimas yra grėsmė pačiai mano tapatybei. Tokių dalykų gali būti, bet tai, ką paprastai vadinu savo įsipareigojimais, visiškai nėra tokie“ (Geuss 1998: 194).

Tačiau Korsgaard pripažįsta, kad nors visi įsipareigojimai besąlygiški, ne visi vienodai svarbūs. Jos manymu, kai kurios mūsų tapatybės dalys netgi palyginti lengvai „nusimetamos“, ir jei tarp jų atsiranda prieštaravimas, jos ir turėtų būti „nusimetamos“. Kadangi įsipareigojimas išties stiprus (*deep*), tik kai susijęs su tikrai svarbiais dalykais, tad kai normos pažeidimas smulkus, o gundymas ją sulaužyti didelis, tai gali įsipareigojimą destabilizuoti. Tokiu atveju žinai, kad jei taip elgtumeisi

nuolat, tavo tapatybė suskiltų, tačiau jei tik šįkart – to nenutiktų, ir gali „daryti išimtį“ (Korsgaard 1998: 102). Tam tikrų tapatybės formų atsisakymas galimas dėl jų atsitiktinumo. Tačiau ne visos tapatybės dalys, ar formos, atsitiktinės. Tokios yra tik dalys, susijusios su mūsų konkrečiais istoriškais, socialiniais vaidmenimis, bet esama ir būtinų tapatybės dalių – tai žmogiškoji tapatybė (apie ją – § 2.2.1.).

2.1.3.2. Atsitiktinės tapatybės

Korsgaard praktinės tapatybės koncepcija įveda socialinį bei psichologinį („prigimtinį“, kaip sako autorė) veikėjų aspektus, taigi duotybių ir determinizmo sritį, į kurią gimstame ir kurioje, sulaukę amžiaus, kai gebame savarankiškai ir sąmoningai veikti, jau atrandame save kaip turinčius vienokią ar kitokią tapatybę. Juk, pasak Korsgaard, mes gimstame tam tikroje kultūroje tam tikru metu ir tam tikroje vietoje, kokioje nors šeimoje, turime tam tikrus gabumus, mums priskiriami tam tikri vaidmenys, mes susisaistome su tam tikrais žmonėmis, kuriuos mums pavyksta sutikti – taigi *taip jau nutinka*, kad mums prieinamos vienokios ar kitokios tapatybės (Korsgaard 1998a: 17). Tai profesinė, religinė, etninė, politinė, žyminti kokius nors santykius ir pan tapatybės. Taigi tapatybės yra atsitiktinės savo kilme, o būtina šiuo atveju tik tai, kad šias tapatybes mes turime neišvengiamai dėl savo socialios bei kultūrinės prigimties. Tačiau tapatybių atsitiktinumas ir galimybė jas rinktis kelia abejonių kritikams.

Cohenas abejoja tokia didele veikėjo autonomija, nes jam rūpi savivaliavimo problema. Savo kritinį straipsnį jis pradeda aiškindamasis Hobbeso teorijos nenuoseklumus ir meta iššūkį korsgaardiškajai įstatymų leidėjo autonomijai: jei įstatymui paklūstantysis yra ir jo autorius, tai kaip jis gali būti atsakingas įstatymui, jei tą įstatymą pats kuria ir gali jį anuliuoti? Be to, kas aš toks, kad įsteigčiau tokį įstatymo autoritetą? Kitaip tariant, čia abejojama, ar įsipareigojimas yra (ar veikiau turėtų būti?) priklausomas tokiu mastu nuo paties subjekto valios. Darosi neaišku, kiek kitas, kuris tau taip pat privalo būti priežastis bei įstatymas, pagaliau su kuriuo esi saistomas praktinės tapatybės saitais, gali tave įpareigoti. Ar tai, kad nebeteikiu kažkam vertės, nesugebu savęs pakankamai motyvuoti, pakeičia mano saito faktą, kuris priklauso ir nuo kito? Tad Korsgaard puikiai aiškina, kodėl mes galim jausti turintys paskatų, tačiau jeigu jų pritrūksta, panašu, kad silpnėja ir įsipareigojimas „privalėti“. Cohenas dėl to teigia: „Kantas buvo teisus, kad jei moralė tik žmogiška, tai ji neprivaloma“ (Cohen 1998: 188). Jo manymu, Korsgaard tikslas nepasiekiamas, nes „ji nori išlaikyti ‚privalėjimą‘, kurį Kantas priskiria moralei, nors ir sužmogindama moralės šaltinį“ (ibid).

Dėl to, ar pagrindai veikti, kylantys iš praktinės tapatybės, vis dėlto yra veikėjo *kuriami*, ar tik *atrاندami* ar *pripažįstami*, kelia abejonių kritikėms Voeller ir Cohon. Cohon linkusi manyti, jog atsitiktinės tapatybės, kiek jos yra neva stabilūs normų rinkiniai, duoda pagrindus veiksmui, taigi pagrindai yra jau esantys – priešingai Korsgaard požiūriui, jog pagrindus sukuriame mes sau steigdami įstatymą (Korsgaard 1998a: 3-4). Panašiai priekaištauja Gowansas: „Šiuo atžvilgiu Korsgaard tvirtinimas, kad autonomija yra praktinių įsipareigojimų (ir pagrindų) šaltinis yra, geriausiu atveju, klaidinantis. ... šie įsipareigojimai turi reikšmingą normatyvinę jėgą, tik kiek jie kyla iš praktinių tapatybių, kurios yra stipriai normatyvios Taigi pagal Korsgaard koncepciją, nors šie įsipareigojimai suponuoja valios aktą, valios vaidmuo yra pildyti jos atžvilgiu išoriškas direktyvas“ (Gowans 2002: 554).

Vadinasi, žvelgiant į kritiką, Korsgaard patenka „tarp dviejų ugnių“: arba ji suteikia per daug autonomijos valiai ir tuomet moralinių įsipareigojimų normatyvumas pasidaro įtartinas, arba ji valiai tegali suteikti ne tokią plačią laisvę – valia būtų ne autentiškai besirenkanti, ne kūrybinga, bet tik patvirtinantis, paklūstantis išoriniam diktatui institutas. Korsgaard linkusi pasirinkti pirmąją alternatyvą, o antrosios pozicijos būgštavimus įveikia pateikdama dinamišką tapatybės sampratą, kurią netrukus apžvelgsime. Belineka tik įvertinti, kokios šios (atsitiktinių praktinių tapatybių) koncepcijos implikacijos.

Koncepcijos reikšmę padeda išvelgti Gowanso kritika: jis priekaištauja, kad Korsgaard nenurodo kriterijaus, pagal kurį būtų sprendžiama, kurią iš praktinių atsitiktinių tapatybių labiau verta pasirinkti. Tapatybių svarba, Korsgaard požiūriu, nulemiama atsitiktinių (socialinių etc) veiksmių. Kantiškoje tradicijoje vertės laikomos priklausomomis nuo žmogaus: jos konstruojamos, bet ne atrandamos kaip objektyvios esatys realybės audinyje. Taigi Gowansas numato, jog protas turėtų atlikti instrumentinę funkciją rinkdamasis iš nelygiaverčių galimybių, tačiau kantininkai nekalba apie instrumentinį racionalumą ir šio funkcionavimui būtiną išankstinių verčių hierarchiją. Kantiškos teorijos universalistinės, jos palieka daug erdvės asmeniniam pasirinkimui, siekia nesuniveluoti pasirinkimų turinio (čia galima prisiminti Korsgaard skirtį tarp maksimos formos universalumo ir turinio partikuliarumo), bet tik parinkti pasirinkimui universalią formą (ją suteikia pasirinkimo principas). Faktą, kad esame priklausomi nuo kontekstų, nuo savo istorinės, socialinės ir, pagaliau, geografinės situacijos, Korsgaard sugeba priimti ir jo nedramatizuoja. Verčių hierarchijų įvairovė nesanti mūsų prievartinio suvienodinimo objektas.

2.1.3.3. Dinamiškas tapatybės pobūdis: veiksmo pirmumas tapatybės atžvilgiu

Pati tapatybės samprata, kaip rodo kritikų pastabos, yra problemiška, taigi verta labiau įsigilinti, kas ji yra Korsgaard, o šioji remiasi Aristotelium, tad tapatybė pasirodo ne kaip statiškas darinys, bet yra dinamiško pobūdžio.

Aristotelio požiūriu, bet kurio objekto tapatybę nusako jo tikslas, funkcija, charakteringa veikla. Pavyzdžiui, gyvūnas turįs save išlaikančią formą: jis yra pats sau tikslas, jis turi išsaugoti save tokį, koks yra, taigi išlaikyti savo tapatybę. Korsgaard laikosi nuostatos, kad teleologinė gyvo padaro struktūros samprata tebėra aktuali, todėl pateikia tokį pavyzdį: „žirafos veiksmus paliepia jos ‚žirafiškumas‘ ir kartu jie šį išsaugo“, nes būti žirafa – tai maitintis, daugintis ir kitaip veikti tam tikru būdu (Korsgaard 2002a: 26). Nustojusi veikti šiais specifiniais būdais, ji praranda savo buvimą žirafa (pvz., nudvesia), vadinasi, anot Korsgaard, gyvūniškoji tapatybė suvoktina ne kaip duota ir statiška, bet reikalinga palaikymo. Ji kuriama kiekvienu atitinkamu veiksmu: „būti žirafa – ne būsena, bet veikiau veikla. Taigi būti žirafa – tai paprasčiausiai užsiimti nuolatinio savęs vertimo žirafa veikla“ (ibid). Tad gyvas daiktas pasmerktas nuolatiniam savistaigos procesui.

Paralėlė veda prie žmogiškosios tapatybės. Žmogus, kaip racionalus gyvūnas, pagal Korsgaard turi ir antrą gyvybės formą, kuri pareina (*supervenies*) nuo gyvūniškosios, – tai yra asmenybė. Būti asmeniu, racionalių veikėju, lygiai taip pat reiškia užsiimti nuolatine savistaiga (Korsgaard 2002a: 28).

Dar daugiau – tokios sampratos kontekste veiksmui pripažįstamas pirmumas tapatybės atžvilgiu. Būtent dėl to Korsgaard gali atmesti Veoller, Cohon bei Gowanso kritiką: „nėra tavęs anksčiau tavo pasirinkimų ir veiksmų, nes tavo tapatybę gana tiesiogine prasme steigia (*constituted*) tavo pasirinkimai ir veiksmai“ (Korsgaard 2002a: 16). Pagrindas veiksmui, viena vertus, kyla iš praktinės tapatybės, bet jei, kita vertus, tapatybė suvokiama kaip pasirenkama, taigi kuriama, vadinasi, kiekvienas pasirinkimas laikytinas įstatymo steigimo, ar nustatymo, aktu, kurio metu pagrindas veiksmui sukuriama: patvirtinama, kad maksima, įkūnijanti impulsą, atitinka normatyvumo reikalavimus. Tapatybės negalima substancializuoti (ką linksta daryti kritikai), nors tam kyla pagunda, žinant, jog kiekviena socialinė tapatybė turi viešus standartus, t.y. socialinėje terpėje esama tapatybių modelių, nusakomų bendriausių normų rinkiniais. Tačiau iš pirmo asmens perspektyvos pagrindai (nebent itin bendra forma – kaip gairės?) nėra duoti. Juolab kad veiksmas Korsgaard yra tapatinamas su pasirinkimu, susitapatinimu su principu, bet ne pačiu fiziniu veiksmo atlikimu (Korsgaard 2002a: 17).

2.1.4. Tikslas kaip vidinis moralinio veiksmo elementas

2.1.4.1 Veiksmo samprata

Veiksmo samprata Korsgaard atsiremia į Aristotelį bei Kantą. Aristotelio teorijoje veiksmo aprašymą atitinka principas, gero veiksmo – teisingas principas (Korsgaard 2005: 15-16). Kanto teorijoje veiksmą aprašo maksima. Korsgaard pirmiausia atskiria poelgį (*act*) ir veiksmą (*action*), kur pastarasis išplečia pirmąjį pridurdamas poelgio tikslą (plg: poelgis „nusižudyti“ ir veiksmas „nusižudyti, kad išvengtum laukiančių sunkumų“ arba „nusižudyti, kad dėl ligos nepakenktum kitiems“: poelgiai sutampa, bet veiksmai skiriasi). Ji įrodo, kad tiek Aristoteliui, tiek Kantui besirenkantis veikėjas renkasi ne poelgį, bet veiksmą, kurio struktūra tokia: atlikti-šį-poelgį-dėl-šio-tikslo (*to-do-this-act-for-the-sake-of-this-end*) (Korsgaard 2005: 15). Anot jos, tai neprieštarauja „veiksmo“ kaip priešingo „darymui“ sampratai (veiksmas atliekamas ne siekiant tikslo, esančio už paties veiksmo, bet dėl paties veiksmo savaime). Juk kai klausiamo, kodėl kas nors būtent taip pasielgė (klausiamo priežasties ar veiksmo pagrindo), tai norime ne išgirsti visuomet tą patį atsakymą „nes jam tai atrodė verta atlikti“, bet pilno veiksmo aprašymo, išsklaidos, kuri parodytų, kodėl veikėjui taip atrodė (Korsgaard 2005: 20-21). Galime prisiminti Audi koncepciją (§ 1.2.2.), kurioje neinstrumentinį gėrį, arba vidinę objekto vertę sudaro tai, kad to dalyko patyrimas negali būti pakeistas kito objekto patyrimu be nuostolių. Taip yra ir šiuo atveju: neinstrumentinis veiksmas gali būti tikslingas veiksmas, bet to tikslo nebūtų galima pasiekti kitu veiksmu be nuostolių, vadinasi, tikslas yra įtrauktas į patį tokį veiksmą kaip neatskiriama jo dalis.

Viena iš šitokios veiksmo sampratos implikacijų yra ta, kad net ir tuo atveju, kai mūsų refleksijai pasirodantis impulsas primeta mums tikslus, protas neatlieka tik instrumentinės funkcijos (kaip būtų linkę tarti humininkai): nesirenka tik poelgio, bet svarsto veiksmą – renkasi tiek tikslą, tiek poelgį: „Taigi pasirinkimas, šiuo požiūriu, – kur kas aktyvesnė būseną nei pagal pažiūrą, kad mes tesirenkame poelgius, motyvuoti tikslų, kurie mums duoti ... veiksmo pasirinkimas yra paties veikėjo laisvos veiklos vykdymas“ (Korsgaard 2005: 26-27).

Antra išvada siejama su pagrindo ir motyvacijos klausimu. Kaip jau plačiai aptarta, pagrindo, ar paskatos, turėjimas neokantininkams prilygsta motyvacijai. Todėl veiksmo aiškinimui pakanka nurodyti jo pagrindą, o fiziniai procesai šiuo atveju niekuo dėti: veiksmas lygus pagrindui. Korsgaard gali taip tvirtinti štai dėl ko. Neretai (motyvacinių internalistų pažiūra remiasi būtent šia prielaida) veiksmai išivaizduojami kaip „mąstymo aktai, atliekami kūno – įkūnyti psichiniai būviai“, o tai, anot Korsgaard, yra klaida. Ją daro filosofai, neigiantys Aristotelio ištarą, jog praktinio silogizmo išvada – veiksmas (Korsgaard 2002d: 18). Ši pozicija, kaip teigia Korsgaard,

įsiveda neperžengiamą spragą tarp sprendimo bei veiksmo: neva sprendimas veda prie intencijos suformavimo, o šioji, psichinis objektas, sukeliantis veiksmą – išorinį judesį (Korsgaard 2002d: 19). Tačiau jokios spragos išties nesama, kadangi pagrindas nėra kažkas atskira nuo veiksmo: „Aprašyti arba eksplikuoti veiksmą – tolygu aprašyti arba eksplikuoti pagrindą“ (Korsgaard 2005: 28). Veiksmas, kaip minėta, jai lygus pagrindui arba pasirinkimui veikti, bet nėra fizinis jo įkūnijimas.

Nesutarimo centre – jau pažįstama intencionalaus elgesio aiškinimo problema. Korsgaard mano, jog tokiam aiškinimui užtenka likti konceptualiniame lygmenyje, nes veiksmas yra prasminį krūvį turintis dalykas, todėl adekvatus aiškinimas turi atskleisti būtent šį turinį. Eksternalizmo pozicija siekia substancialaus aiškinimo ir veiksmą mato kaip psichinės bei fizinės sąveikos rezultata. Dėl to pastaroji sprendžia problemą priartėdama prie sąmonės filosofų, besigrumiančių su dviejų perspektyvų (pirmojo ir antrojo asmens) suderinimo problema, arba dviejų žmogiškosios tikrovės plotmių ontologinio statuso klausimu. Korsgaard žmogiškojo veiksmo esmę laiko jo tikslingumą, prasminį krūvį, todėl teigia: „veiksmas nėra tik fizinių judesių aibė, kuri, kaip pasirodo, turi psichinę priežastį, kaip ištara nėra garsų aibė, kuri, kaip pasirodo, turi psichinę priežastį. Veiksmas yra iš esmės supratimo (*intelligible*) objektas, kuris *įkūnija* savo pagrindą, kaip kad ištara yra iš esmės supratimo objektas, kuris *įkūnija* mintį“ (Korsgaard 2005: 29).

2.1.4.2. Veiksmo pagrindas: esminio viešumo argumentas

Bene audringiausiai sureaguota į Korsgaard pateikiamą paskatų (arba pagrindų) esminio viešumo argumentą, kuriam ji pasitelkia Ludwigo Wittgensteino privačios kalbos argumentą. Korsgaard atmeta hobsiškąją ar neokantininkų pretenziją sukonstruoti viešą paskatų pobūdį pradėjus nuo prielaidų, kad paskatos yra asmeninės. Anot jos, jei paskatos būtų privačios (*private*), jos visada tokios ir liktų, nes spraga tarp asmeninių ir viešų (*public*) paskatų negali būti peržengta argumentu (plg § 1.3.2. nagrinėtų eksternalistų pastangų rezultata). Todėl ji, pasiremddama analogija su Ludwigo Wittgensteino privačios kalbos argumentu, teigia, kad ir moralinės paskatos viešos iš esmės (Korsgaard 1998b: 134-135). Kaip reikšmė, taip ir paskata esanti normatyvinė sąvoka, kuriai reikia „dviejų“. Pasak Korsgaard, kalbinės sąmonės erdvė esmiškai vieša, todėl aš bet kada galiu įsibrauti į tavo sąmonę. Vadinasi, net pašaukdamas, kreipdamasis į tave, aš tau suteikiu paskatą – kažkam tave įpareigoju. Tai nereiškia, kad tos paskatos tave vienareikšmiškai motyvuoja, tačiau jauti, kad turi į jas reaguoti (jos įsirašo kaip tavo pagrindų veikti alternatyvos). Tad Korsgaard supratimu, mums nereikia pagrindo, kad atsižvelgtume į kitų paskatas, kaip tik – reikia pagrindo, kad neatsižvelgtume. Vadinasi, mūsų sociali prigimtis įgalina mūsų paskatų bendrumą, verčia mus dalytis paskatomis – dalijamės normatyvine paskatų jėga su kitais (Korsgaard 1998b: 136).

Geussas į tai reaguoja taip: iš to, kad įmanomas veiksmo pagrindų bendrumas, neseka, kad jis privalus, tik seka, kad galėčiau sutarti su tavimi Tikslų Viešpatijoje. Jis kvestionuoja Korsgaard suponuojamą dilemą, klausia kodėl galima rinktis tik iš dviejų galimybių: girdėti kito žodžius tik kaip triukšmą arba prisijungti kartu su kitu kaip piliečiui prie Tikslų Viešpatijos. Esą galiu tave ignoruoti, nes neprivalau klausytis kiekvieno, kuris geba mano akivaizdoje dėstyti savo paskatas. Pasak jo, galima suprasti, bet nepritarti, nebūti įtikintam kito pagrindų veikti. Jis lieka prie minties, jog tam, kad atsižvelgčiau į tavo priežastis, man reikia ypatingos paskatos. Wittgensteino argumento moralinės motyvacijos diskurse sėkmę neigia ir Skorupskis (Skorupski 1998: 344). Gertas, skiriantis paskatų pagrindžiamąją ir reikalavimo funkcijas, taip pat tvirtina, kad paskatos tegali būti viešos ta prasme, kad jos leidžia man tave suprasti, bet ne reikalauja iš manęs taip, kaip iš tavęs. Arba, internalistų ir eksternalistų ginčo terminais – pagrindai yra vieši, bet motyvacijos jėga visuomet privati. Skorupskis (Skorupski 1998: 348-9) ir Gertas (Gert 2002: 304) tą pačią tezę formuluoja Nagelio (*The View from Nowhere* (1986)) įtvirtintais terminais: kitas gali pripažinti normatyvinę mano veiksmo pagrindo, kaip santykinio veikėjo atžvilgiu (*agent-relative*), jėgą, t.y. suprasti mano paskatas, bet gali nepripažinti jų kaip neutralių veikėjo atžvilgiu (*agent-neutral*), t.y. gali likti nepajudintas veiksmui. Šis argumentas kritikams atrodo ypač svarbus dėl to, kad juo neva galima išplėsti į(si)pareigojimų zoną: turėdamas pagrindą vertinti savo žmogiškumą, tuo pat metu turiu pagrindą vertinti tavąjį. Taigi – turiu moralinių įsipareigojimų tavo atžvilgiu; arba – visos paskatos yra neutralios veikėjo atžvilgiu *iš esmės*. Gertas šiam argumentui skiria visą straipsnį.

Anot Gerto, Korsgaard nesąmoningai suplaka du teiginius: kad paskatos, kylančios iš pavojaus kieno nors žmogiškumui, nenurodo į konkretų veikėją, ir kad tokios paskatos įpareigoja veikėjus *taip pat* – nepriklausomai nuo to, ar tos paskatos kyla iš paties veikėjo žmogiškumo, ar iš kieno nors kito, ne paties veikėjo, žmogiškumo (Gert 2002: 304). Tačiau Korsgaard iš tiesų čia skirtumo nemato būtent dėl to, kad žmogiškumas negali būti *tavo* ar *mano* žmogiškumas – tai esanti beasmenė rūšies išskirtinę potenciją nurodanti savybė: „Bet ar nėra taip, kad turi gerbti tik savo žmogiškumą? Tai netinkamai iškeltas klausimas. Kas yra tavo, „tavo“ individualumo prasme, tai ne tavo žmogiškumas, bet tai, ką iš jo padarai, tavo praktinė tapatybė, o jos egzistencija priklauso nuo tavo pagarbos žmogiškumui apskritai“ (Korsgaard 2002f: 26).

Nenuostabu, kad Gertas šiuo atveju klysta, nes ir toliau jo tekste galima pastebėti žmogiškosios bei kitų praktinių tapatybių specifikos painiojimą. Pavyzdžiui, nesusipratimu laikytinas jo manymas, jog Korsgaard nurodanti, kad kitų veikėjų paskatos, kylančios iš jų konkrečių (atsitiktinių) tapatybių, būtinai tampa mano paskata (Gert 2002: 323). Tai kur kas subtilesnė samprata, kuri bus aptarta netrukus.

Antrasis, rimtesnis, Gerto priekaištas (Gert 2002: 313) nukreiptas tiesiog į tai, kad Korsgaard netinkamai pasitelkia Wittgensteino privačios kalbos argumentą. Šio esmė tokia, kad turi būti vieši kriterijai, įgalinantys nustatyti, kada kalba vartojama teisingai, kada – klaidingai. Reikšmės normatyvumas reiškia įpareigojimą laikytis taisyklių, kurių pobūdis viešas, tam, kad ji būtų atpažįstama pagal atitinkamus kriterijus. Pagal analogiją, kaip teigia Gertas, Korsgaard viešų paskatų argumentas būtų toks: turi būti vieši kriterijai, pagal kuriuos būtų galima nustatyti, kada paskatos pagrįstos, kada – ne. Paskatos normatyvumas reiškia įsipareigojimą laikytis bendrų taisyklių. Tačiau Korsgaard siekianti parodyti, jog viešumas yra paskatų neutralumas veikėjo atžvilgiu: paskatos viešos, nes jos apeliuoja į visus veikėjus vienodai. Be to, anot Gerto, dar vienas pernelyg platus Korsgaard užmojis – siekis įrodyti ne kad paskatos *gali būti* veikėjo atžvilgiu neutralios (su kuo galėtų sutikti ir pats Gertas), bet kad jos tokios *iš esmės* (Gert 2002: 308).

Šis kaltinimas rimtas, tačiau jo tikrąją reikšmę galima įvertinti tik turint omenyje skirtumą tarp paskatų sampratos Gerto ir Korsgaard požiūriu. Internalizmo ir eksternalizmo kontroversija parodė, jog internalistai, priešingai nei eksternalistai, laiko paskatas savaime motyvuojančiomis, taigi neskiria privačių (santykinių veikėjo atžvilgiu) ir viešų (neutralių veikėjo atžvilgiu), arba pagrindžiančių *ir* motyvuojančių ir *tik* pagrindžiančių paskatų. Iš pastarųjų pozicijų ir puola Gertas, suvokiantis diskutuojamąjį argumentą kaip pasikėsinimą į jo nuostatai esmingą skirtį. O štai Korsgaard egoizmą laiko mitu, tolygiu sąmonės privatumo mitui (Korsgaard 1998b: 144), skirtį laiko tik tariama, tad argumentas neturi peržengti jokios prarajos – jos nėra. Vadinasi, Gerto kritika nenurodo Korsgaard teorijos trūkumų, bet yra sąlygojama skirtingų teorinių prielaidų ir tęsia internalizmo / eksternalizmo ginčą.

Užsipultą koncepcijos vietą Korsgaard plačiau aiškina *Locke'o paskaitose*. Anot jos, nuo bendro sprendimo galimybės priklauso ir pati mūsų bendravimo galimybė, o pastaroji tegalima, jei paskatos viešos iš esmės (Korsgaard 2002f: 16). Bendro sprendimo tikslas – „surasti (ar sukonstruoti) bendrą gėrį, mūsų suvienytos valios (*unified will*) objektą, kurio mes tuomet siektume bendru veiksmu“ (Korsgaard 2002f: 17). O tam reikalinga, kad kiekvienas iš mūsų priimtų vienas kito pagrindus kaip normatyvius svarstymus. Kanto žodžiais tariant – laikytų kitą tikslu savaime, taigi paskatų šaltiniu, kurio valia gali steigti man įstatymą. Korsgaard primena Kanto svarstymus apie įvairias tarpusavio santykių formas (draugystę, santuoką, pasižadėjimą), kuriose sprendžiama „teisės į save“ praradimo ir atgavimo problema. Pasak jo, susisaistydami perleidžiame sprendimo teisę kitam (pvz., pasižadėdamas su tavimi papietauti, perleidžiu mano valią determinuojantį sprendimą – susitikti su tavimi pietų – į tavo rankas: jis priklauso tau, tik tu gali jį atšaukti), o abipusio santykio atveju perleidžiame sprendimo teises vienas kitam (Korsgaard 2002f: 14). Tad praktinės tapatybės galėtų būti tokių bendrų – viešų – pagrindų šaltiniai.

Alternatyva tarpusavio bendravime – traktuoti žmones ne kaip tikslus savaime, bet kaip priemones. Tokiu atveju, anot Korsgaard, laikyčiau tavuosius pagrindus tik įrankiais ar kliūtimis mano tikslų atžvilgiu. Šiuo požiūriu, santykiai būtų laikomi kova, kurioje racionalūs svarstytojai griebsi jėgos ar gudrybių savo paskatos įtvirtinimui. Žinoma, nereikia toli ieškoti tokių santykių pavyzdžių, tačiau analizuojamos koncepcijos požiūriu jie tiesiog nepatenka į moralumo sritį: veikėjas sprendžia pagal kitokius – apdairumo, patogumo, ne moralumo ir panašius kriterijus.

Be to, „bendravimo“ sąvoka apima ne tik veikėjų sąveiką, bet taikoma ir „būtybei, kuri privalo steigti savo tapatybę“: jai veikimas prilygsta bendravimui su savimi (Korsgaard 2002f: 22). Kadangi Korsgaard remiasi platoniška bei aristoteliška sielos samprata kalbėdama apie žmogaus funkcinę sąrangą ir laikydama pagrindiniu jo tikslu vienovės (integralumo) siekį, tokio tipo bendravimas negali būti kova, bet jo pamatas tas, kad „veikiančioji savastis (*self*) perleidžia mąstančiajai savasčiai savo teisę valdyti“ (Korsgaard 1998b: 104).

Korsgaard pastebi, kad kai kurios paskatos gali būti asmeninės: tai paskatos, kylančios iš partikuliaraus konkretaus „aš“ stimulų aibės – paprastai tai skatuliai, kylantys iš kūno potraukių, skausmų ir viso kito, kas jame vyksta (Korsgaard 2002f: 20). Tačiau visais kitais atvejais laikyti pagrindus privačiais būtų apgaulinga. Pasak jos, nors „pagrindo“ sąvoka siejama su pirmuoju asmeniu ne atsitiktinai (juk ji apibūdina sąmoningą žmogaus veiksmą), tačiau „pirmas asmuo neprivalo būti vienaskaitos pirmas asmuo: faktas, kad pagrindas turi būti mano, nekludo jam būti mūsų“ (ibid).

2.2. Normatyvinis Korsgaard koncepcijos aspektas

2.2.1. Būtina tapatybė: žmogiškumo ir moralumo santykis

Be abejonės, turi būti ir būtina tapatybė, kažkas, kas mes būtume prieš bet kurį veiksmą. Korsgaard tai yra tapatybė racionalios būtybės, „kurios lemtis – kurti savo tapatybes“, kitaip tariant, prieš rinkdamiesi esame tik racionalūs veikėjai (Korsgaard 2005: 13, 16). Ji dar vadinama žmogiškąja tapatybe, normatyvumo požiūriu nuo jos priklausančios visos kitos praktinės tapatybės. Kaip minėta, ji yra visų verčių šaltinis, todėl tam, kad galėtų veikti, žmogus privalo ją vertinti. O kadangi „Laikyti savo žmogiškąją tapatybę normatyvia, paskatų ir įsipareigojimų šaltiniu, reiškia turėti tai, ką aš vadinu ‘moraline tapatybe’“ (Korsgaard 1998b: 129), tai dar viena būtina tapatybės forma yra ir moralinė asmens tapatybė. Tai moralinės tapatybės samprata, kildintina iš Apšvietos, kai tapatybė reiškė santykį su pačia žmonija (Korsgaard 1998b: 177). Pastebėtina, Korsgaard

„žmogiškosios“ ir „moralinės“ tapatybės terminus vartoja sinonimiškai, tad galimos skirti dvi „moralinės tapatybės“ reikšmės:

- žmogiškoji/ moralinė tapatybė kaip fundamentali tapatybė. Ji neišvengiama, jos normatyvumo pagrindimas remiasi žmogaus prigimties faktu (tuo, kaip yra) ir „veiksmo“ samprata. Tik dėl žmogiškosios prigimties reikalingos kitos praktinės tapatybės formos; kitos tapatybės dalį normatyvumo gauna iš moralinės tapatybės. Be to, jos pirmumas kitų tapatybių atžvilgiu veda ir prie to, kad su ja nesuderinamos tapatybės turi būti atmetamos;
- moralinė tapatybė kaip bet kuri kita praktinės tapatybės forma; moralinis Aš, kaip Tikslų Viešpatijos pilietis. O bet kurios praktinės tapatybės normatyvumas grindžiamas taip: kiek negalime elgtis prieš paskatas, kylančias iš praktinės savo tapatybės sampratos, neprarasdami savivertės ir savo gyvenimo vertės pajutimo, tiek jos gali mus įpareigoti (Korsgaard 1998b: 129). Kitos, ne moralinės, tapatybės formos pripažįstamos kaip (bent iš dalies) nepriklausomi išsipareigojimo šaltiniai. Tų išsipareigojimų normatyvumu galima bet kada suabejoti.

Tad viena vertus, moralinė tapatybės forma yra fundamentali, kita vertus, lygi su kitomis tapatybės dalimis. Čia verta prisiminti (tai buvo aptarta § 1.2.1.) neokantininkų pažiūrose sutinkamą dvejopą „racionalumo“ sampratą: racionalumas, arba reflektyvumas, yra žmogiškoji specifika kaip metafiziškai būtinas minimumas, drauge – tai tik potenciali, todėl galima kalbėti apie racionalumą kaip ugdomybę. Šiuo atveju žmogiškoji tapatybė tarsi atitinka „reflektyvumo minimumą“, ji egzistuoja prieš pasirinkimo veiksmą, nes žmonės pirmiausia yra rūšies atstovai, o „moralinė tapatybė“ atsiranda aktualizuojant potencialą, taigi vykdant pasirinkimą. Tik tai pateisina sinonimišką minėtų terminų vartoseną. Tačiau tokia vartoseną drauge klaidina, nes moralė vis dėlto nėra tas pat, kas refleksyvumas, ji reiškia išsipareigojimą žmogiškumui, taigi reikalauja pagrindimo (priešingai nei reflektyvumas), kuriam bus skirta paskutinioji dėstymo dalis.

2.2.2. Moralės pirmumo pagrindimas

Viena iš svarbiausių Korsgaard užduočių – pagrįsti moralinės tapatybės pirmumą kitų praktinės tapatybės formų atžvilgiu. Tai yra normatyvinės koncepcijos dalies branduolys: nuo jo priklauso, ar koncepcija atitinka normatyvinio adekvatumo kriterijų. Kaip teigta anksčiau (§ 1.4.), atsakymas į normatyvumo klausimą laikytinas adekvačiu pagal pragmatinį kriterijų: jis turi *itikinti* veikėją praktinėje situacijoje moralinio sprendinio būtinybę. Tai Korsgaard atlieka pagrįsdama kaip pamatinę pareigą privalėjimą vertinti žmogiškumą.

Praktinėje (pasirinkimo ir veiksmo) situacijoje tarpusavyje gali kirstis ne tik maksimos, kylančios iš gyvūniškosios bei maštančiosios žmogaus dalių, bet ir maksimos, kylančios iš skirtingų

praktinės tapatybės formų, sakykime, iš moralinės ir vienos iš atsitiktinių tapatybių. Pavyzdžiui, keblukas atrodo Coheno „idealizuoto mafiozo“ atvejis (Cohen 1998: 183). Mafiozas – taip pat praktinė tapatybė, įpareigojanti gyventi pagal savą – jėgos ir garbės – kodeksą. Spręsdamas, kaip pasiegti kokioje nors situacijoje, jis taip pat gali jausti grėsmę savo praktinei tapatybei, o tai jį gali motyvuoti elgtis amoraliai įprastine to žodžio prasme. Tad Korsgaard išties paaiškina įsipareigojimų normatyvumą, bet dėl ko jie veikiau turėtų būti moraliniai nei kokie nors kitokie (pvz., moralūs partikuliarios moralės kodekso atžvilgiu), turi būti pagrįsta.

Korsgaard moralės filosofijai kritikai meta kaltinimą: „Taigi koks žmogiškumo patvirtinimas beišplauktų iš šio argumento, man jis atrodo neatskiriantis mafiozo etikos nuo moralės, ir dėl to nepateikiantis daugiau nei tik įsipareigojimo fenomenologija, nesuteikiantis pagrindų būtent *moraliniam* įsipareigojimui“ (Cohen 1998: 187). Anot Korsgaard, tų mūsų praktinės tapatybės sampratų, kurios iš esmės nesuderinamos su žmogiškumo vertybe, turi būti atsisakyta (1998b, 130). Tačiau priešastis, kodėl turėtume, pasak Geusso, identifikuotis su žmonija užuot vadovavęsi konkretesne tapatybe, neaiški (Geuss 1998: 195). Beje, Korsgaard, viena vertus, tai pripažįsta ir pati: „Nėra visai aišku, kodėl tavo santykis su žmonija apskritai visada tau turėtų rūpėti labiau nei tavo santykis su konkrečiu žmogumi; jokios bendros priešasties, kodėl Tikslų Viešpatijos įstatymai turėtų turėti daugiau jėgos nei Dviejų Viešpatijos įstatymai. Manau, kad dėl to asmeniniai santykiai gali būti kai kurių ypač sunkiai sprendžiamų nesutarimų su morale šaltinių“ (Korsgaard 1998b: 128). Tačiau ji jaučiasi turinti vienaip ar kitaip pagrįsti, kodėl, kaip ji teigia, geriau apie save mąstyti ir vertinti save kaip žmones, nei kaip vyrus ar moteris, ar kaip religinių ar etninių grupių narius ir panašiai. Užduotis šaukiasi pagrindimo metafizine būtinybe, nes kantiškoje tradicijoje būtinumas arba besąlygiškumas yra tai, kas metafiziškai neišvengiama.

Argumentas grynai konstruktyvistinis. Kaip minėta, Korsgaard atmeta realizmą kaip ontologiškai įsipareigojusį tam, kas nėra suderinama su moderniąja metafizika: „Teleologinės metafizikos negalimybė ir teorinio žinojimo apribojimas mechaninių priešasčių nustatymu gerį teisingai priskiria žmogiškumo sričiai. Gėrio negali mąstyti, bet tik sukurti savomis pastangomis“ (Korsgaard 1986a: 505). Kantas juk neleidžia mums žinoti, jog pasaulis pats savaime atitinka praktinio proto normas, taigi „Kad pasiektume besąlygiška pasaulyje, kuriame pats protas gali būti grynai žmogiškas dalykas, turime laikyti žmogiškumą besąlygiškai vertingu“ (Korsgaard 1986a: 504). Korsgaard kalba būtinų sąlygų terminais: žmonės turi laikyti save vertingais – antraip jie negalėtų nieko vertinti ir elgtis apskritai. Bet žmonės yra vertingi ne dėl to, kad yra racionalios prigimties, ką tvirtintų realistai (Watkins, Fitzpatrick 2002: 360), – į šį skirtumą reikia atkreipti dėmesį.

Pasak Kanto, rinkdamiesi dalykus, turim juos laikyti gerais, tačiau jie nėra geri savaime; gėris yra „būtinasis sugebėjimo norėti objektas“ (Kantas 1987: 76), dalykai yra svarbūs, nes jie svarbūs

mums. Iš to Kantas išveda, kad todėl mes turime laikyti save svarbiais, ir būtent tokiu būdu paties žmogiškumo vertybė slypi kiekviename žmogaus pasirinkime. Žmonija, kaip visų priešasčių ir verčių šaltinis, turi būti vertinama dėl savęs pačios (Korsgaard 1998b: 122). Taigi iš „transcendentinio argumento“, kad žmonės vertingi (Korsgaard 1998b: 123), seka, jog tam, kad galėtum elgtis apskritai, privalai vertinti savo žmogiškumą – savųjų paskatų šaltinį⁷. Moralė yra normatyvi, nes ji kyla iš pamatinės pareigos vertinti savąjį žmogiškumą, kadangi „Laikyti savo žmogiškąją tapatybę normatyvia, paskatų ir išipareigojimų šaltiniu, reiškia turėti tai, ką aš vadinau ‘moraline tapatybe’“ (Korsgaard 1998b: 129). Jos normatyvumas būtinas, pamatinis, moralinė tapatybė yra kitų praktinių tapatybių būtina sąlyga, taigi kaip tik dėl to pakirsdamas savo moralinės tapatybės šaknis, pakerti ir visų kitų tapatybių šaknis. Taip yra dėl to, kad vienintelis besąlygiškas normatyvumas yra reflektyvumo normatyvumas, o praktinės tapatybės savąjį svorį normatyvumo atžvilgiu gauna būtent iš bazinės žmogiškosios tapatybės.

Tiesa, kritikas Bratmanas teigia, jog moralės pirmumo klausimas vis tiek išlieka net pripažinus, jog su pamatine tapatybe nesuderinamos tapatybės formos turi būti atmestos. Anot jo, esama atvejų, kai praktinės tapatybės, savime suderinamos su moraline, gali imti su pastarąja konfliktuoti. Tokiu atveju jis nematęs, kokio pagrindimo Korsgaard galėtų imtis (Bratman 1998: 126). Tačiau juk pagrįsta manyti, kad nepriimti būtinos sąlygos reiškia užkirsti kelią tam, kas ja sąlygojama, – moralinė tapatybė yra tokia sąlyga.

Verta atkreipti dėmesį, kad moralės pirmumo pagrindimo galimybė priklauso nuo kito pagrindimo. Kaip teigia Bratmanas, „prieiname išvadą, kad pasikartojantis spaudimas reflektyviam veikėjui reflektuoti savo praktinį mąstymą neišvengiamai veda jį prie moralinių reikalavimų šaltinio patvirtinimo: moralės reikalavimai pagrįsti mūsų reflektyvumu“ (Bratman 1998: 700). Vadinasi, pirmiausia veikėjas turi būti įtikinamas reflektuotos veiklos (o ne elgimosi pagal impulsus) verte.

⁷ Būtina pastebėti, kad Korsgaard įveikia Kanto ribotumą verčių šaltiniu laikant tik racionalią žmogaus prigimtį. Pasitelkusi Aristotelį, ji kitu verčių šaltiniu laiko ir kitą žmogaus prigimties elementą – gyvūniškumą. Tokiu būdu grindžiama, pirma, gyvybės kaip pamatinės vertybės svarba, tačiau tai nereiškia, kad moralė (kaip išipareigojimas žmogiškumui) išplečiama. Antra, vedama paralelė tarp gyvūno ir žmogaus tapatybių dinamiško pobūdžio, apie kurį jau kalbėta. Taigi antrasis argumentas kalba plačiau – apie pagarbą gyvybei apskritai, kuri taip pat būtina kaip visų verčių pagrindas. Korsgaard taip interpretuoja Aristotelį: „Gyvis taip sukurtas, kad save išsaugotų ir reprodukuotų. Jis turi tai, ką galėtume pavadinti save išlaikančia forma. Taigi jis yra pats sau tikslas; jo užduotis yra tiesiog toliau būti, kas yra. Jo tikslas gyvenime yra išsaugoti savo *tapatybę*“ (Korsgaard 1998b: 149). Taigi jei žmogus nevertina savo gyvūniškos prigimties, jis negali vertinti nieko, todėl privalo patvirtinti jos vertę. Dėl to ir kitas gyvūnas gali tave įpareigoti taip pat kaip kitas žmogus (Korsgaard 1998b: 152-153). Taip įrodomas pagarbos gyvybei bei tapatybės išsaugojimo tikslingumo imperatyvus pobūdis.

Šiuo atveju reflektyvumo normatyvumas grindžiamas „veiksmo“ sąvokos normatyvumu. Iš dalies tai buvo matyti šio darbo dalyje, analizuojančioje dėsnių universalumo argumentą (§ 2.1.2.). Čia dera paminėti tik veikėjo integralumo, arba vienovės, argumentą.

Argumentas toks: kad galėtum veikti apskritai, privalai įsteigti save kaip (vidujai) suvienytą veikėją, praktinio proto principai yra veikėjo suvienijimo principai, tad norėdamas veikti, privalai įsipareigoti praktinio proto principams (Korsgaard 2002a: 17). Savo ruožtu veiksmo funkcija, anot Korsgaard, yra savistaiga, kuriai žmogus „pasmerktas“ metafiziškai.

Tam, kad efektyviai veiktum („funkcionuotum“) kaip asmuo (arba grupė, valstybė), anot Platono, sielai (grupės ar visuomenės struktūrai) būtinas „teisingumas“, t.y. trijų sielos dalių harmoninga sąveika, galima tik tuomet, kai kiekviena iš jų atlieka savo funkciją. Korsgaard pagal Platoną eksplikuoja tokį veiksmo modelį: potraukis (*appetite*) pateikia pasiūlymą, protas nusprendžia, ar jį įveiklinti, siela (*spirit*) proto sprendimą įvykdo (Korsgaard 2002e: 7). Sunkaus apsisprendimo atvejais jaučiamės draskomi į skirtingas puses, o tai, anot Korsgaard, reiškia dezintegracijos pavojų mūsų veiksmumui – galėjimui būti veikiančiaisiais (Korsgaard 2002d: 20). Veiksmas įmanomas tik tuomet, jei atitinkamai protas atlieka savo funkciją – tvirtinti veiksmo maksimas (arba, kaip jau minėta, jei „veikiančioji savastis (*self*) perleidžia mąstančiajai savasčiai savo teisę valdyti“ (Korsgaard 1998b: 104)). Tad veikėjas kaip toks įsipareigoja praktinio proto principams.

Šis pagrindimas atrodo tvarkingas formalia prasme, vadinasi, galintis pagrįsti pirmąjį. O dėl to, ar pagal pragmatinį kriterijų normatyvioji Korsgaard teorijos dalis adekvati, sunku pasakyti: šis atsakymas priklauso veikėjui praktinėje situacijoje. Korsgaard teigia: „Aš neketinau įteigti, kad įsipareigojimo paaiškinimas savaime galėtų suteikti jam normatyvinę priežastį. Normatyvinės priežastys, mano požiūriu, visuomet kyla iš reflektyvaus palaikymo. Paaiškinimas <...> neveikia savaime“ (Korsgaard 1998b: 252). Sakykime, kritikas Cohenas adekvatumu abejoja (Cohen 1998: 180), man jis atrodo gana įtikinamas, tačiau, dar sykį pabrėžtina, įvertinimas dėl paties kriterijaus pobūdžio nepriklauso praktiškai neįsitraukusiam kritikui.

IŠVADOS

1. Į normatyvumo klausimą atsakymo eksternalistai pasiūlyti negali, nes remiasi sąmonės funkcinė samprata, kuri atskiria pagrindimo ir motyvavimo funkcijas: įsitikinimai pagrindžia, motyvuoja tik troškimai. Atsakymas į normatyvumo klausimą numato moralės reikalavimų pagrindimo motyvacinę sėkmę, o eksternalistinio pagrindimo sėkmingumas motyvacinės sėkmės nelemia: jų ryšys atsitiktinis.
2. Internalistai normatyvumo problemos atžvilgiu perspektyvesni, nes moralinius sprendinius laiko neišvengiamai motyvuojančiais. Tačiau iš internalistų – intuityvistai, ekspresyvistai bei neohiumininkai moralinius sprendinius laiko diskursyviai nepagrindžiamais iš principo, tad į normatyvumo klausimą (kas *pagrindžia* moralinius reikalavimus) atsakyti nepajėgia.
3. Neokantininkai turi didžiausią tikimybę atsakyti į klausimą, nes (1) remiasi tokia proto funkcijų samprata, kuri įgalina būtiną ryšį tarp diskursyvaus pagrindimo bei motyvacijos veiksmui, ir (2) iš esmės orientuojasi į moralės, suvokiamos kaip prievartinis institutas, pagrindimą. Dėl to tampa įmanomas atsakas, įtikinantis ir motyvuojantis drauge.
4. Korsgaard tęsia konstruktyvistinę – kantiškąją – tradiciją, nes (1) normatyvumo bei verčių šaltiniu laiko veikėjo valią, (2) pamatinės veikėjo autonomijos normatyvumą perkelia fundamentaliems principams, kurie užtikrina formaliai juos atitinkančių praktinių sprendinių normatyvumą, ir (3) tokiais principais laiko kategorinį imperatyvą (universalaus pobūdžio formą) bei moralės įstatymą (įtraukiantį socialumo aspektą).
5. Korsgaard praktinės tapatybės koncepcija yra novatoriška ir siūlo sėkmingą kantiško praktinio proto formalizmo įveiką: trečiasis valią apribojantis principas yra psichologinis/ socialinis – išreiškiantis veikėjo turiningą savęs supratimą, kurį sąlygoja atsitiktiniai socialiniai bei prigimtiniai veiksniai.
6. Nustatyti, ar Korsgaard koncepcija adekvati pagal normatyvumo kriterijų, teoriškai neįmanoma, nes kriterijus pragmatinis: ar pajudina moraliam veiksmui praktinėje situacijoje *rimtai* klausiantį veikėją.
7. Ligšiolinė kritika Korsgaard atsako iš esmės nepažeidžia, nes paprastai remiasi kitokiomis teorinėmis prielaidomis arba kyla dėl „nesusišnekėjimo“. Labiausiai patikslinimo reikalingas santykis tarp būtiniosios moralinės tapatybės ir kitų praktinės tapatybės formų (kurios juk nėra „nemoralinės“ – jos taip pat remiasi tam tikromis moralinėmis vertybėmis).
8. Perspektyviausia laikytina Korsgaard esminio paskatų viešumo idėja, turinti didelę aiškinamąją galią. Ji plėtotina, nes nėra atsakyta į klausimą, kaip skiriasi paskatų apeliacinis stiprumas (ar

net „viešumo“ pobūdis) priklausomai nuo to, kiek stiprūs yra ryšiai, jungiantys žmones, veikiamus bendrų paskatų.

ŠALTINIAI

- Korsgaard, Ch. 1986a. „Aristotle and Kant on the Source of Value“, *Ethics*, Vol. 96, No. 3: 486-505. [žiūrėta 2008 04 11]. Prieiga per internetą: <http://www.jstor.org/stable/2381067>.
- Korsgaard, Ch. 1986b. „Scepticism about Practical Reason“, *The Journal of Philosophy*, Vol. 83, No. 1: 5–25. [žiūrėta 2007 10 03]. Prieiga per internetą: <http://links.jstor.org/sici?sici=0022-362X%28198601%2983%3A1%3C5%3ASAPR%3E2.0.CO%3B2-9>.
- Korsgaard, Ch. 1998a. *unpublished*. „A Reply to Carol Voeller and Rachel Cohon: ‚The Moral Law as the Source of Normativity‘ by Carol Voeller ‚The Roots of Reason‘ by Rachel Cohon“. Written for an „Author Meets Critics“ session at the Central Division Meetings of the American Philosophical Association, May 1998. [žiūrėta 2007 10 03]. Prieiga per internetą: <http://www.people.fas.harvard.edu/~korsgaard/APA.SN.Reply.Voeller&Cohen.pdf>.
- Korsgaard, Ch. K. 1998b. *The Sources of Normativity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Korsgaard, Ch. 2002. *Self-Constitution: Agency, Identity, and Integrity*:
- 2002a. „Lecture One: The Metaphysical Foundations of Normativity“. [žiūrėta 2007 05 14]. Prieiga per internetą: <http://people.fas.harvard.edu/~korsgaard/Korsgaard.LL1.pdf>.
 - 2002b. „Lecture Two: Practical Reason and the Unity of the Will“. [žiūrėta 2007 05 14]. Prieiga per internetą: <http://people.fas.harvard.edu/~korsgaard/Korsgaard.LL2.pdf>.
 - 2002c. „Lecture Three: Autonomy, Efficacy, and Agency“. [žiūrėta 2007 05 14]. Prieiga per internetą: <http://people.fas.harvard.edu/~korsgaard/Korsgaard.LL3.pdf>.
 - 2002d. „Lecture Four: Expulsion from the Garden: The Transition to Humanity“. [žiūrėta 2007 05 14]. Prieiga per internetą: <http://people.fas.harvard.edu/~korsgaard/Korsgaard.LL4.pdf>.
 - 2002e. „Lecture Five: The Constitutional Model, and Bad Action“. [žiūrėta 2007 05 14]. Prieiga per internetą: <http://people.fas.harvard.edu/~korsgaard/Korsgaard.LL5.pdf>.
 - 2002f. „Lecture Six: Integrity and Interaction“. [žiūrėta 2007 05 14]. Prieiga per internetą: <http://people.fas.harvard.edu/~korsgaard/Korsgaard.LL6.pdf>.
- Korsgaard, Ch. 2005. „Acting for a Reason“, *The Danish Yearbook of Philosophy*, Vol. 40: 11-36. [žiūrėta 2007 10 03]. Prieiga per internetą: <http://www.people.fas.harvard.edu/~korsgaard/CMK.Acting.for.a.Reason.pdf>.

LITERATŪRA

- Audi, R. 2006. „Intrinsic Value and Reasons for Action“ in *Metaethics after Moore*, eds. T. Horgan, M. Timmons. Oxford: Clarendon Press, 79-106.
- Bratman, M. E. 1998. „The Sources of Normativity“, *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 58, No. 3: 699-709. [žiūrēta 2007 11 08]. Prieiga per internetą: <http://links.jstor.org/sici?sici=0031-8205%28199809%2958%3A3%3C699%3ATSON%3E2.0.CO%3B2-O>.
- Brink, D. 1997. „Moral Motivation“ in *Ethics*, Vol. 108, No. 1: 4-32. [žiūrēta: 2008 03 07]. Prieiga per internetą: <http://links.jstor.org/sici?sici=0014-1704%28199710%29108%3A1%3C4%3AMM%3E2.0.CO%3B2-O>.
- Cohen, G. A. 1998. „Reason, Humanity and the Moral Law“ in *The Sources of Normativity*. Cambridge: Cambridge University Press, 167-188.
- Dagys, J. 2006. *Reduktyvistinės sąmonės teorijos šiuolaikinėse filosofijos kontroversijose. Daktaro disertacija*. Vilnius.
- Dancy, J. (ed.). 2000. *Normativity (Ratio conference, 1998)*. Oxford : Blackwell.
- Darwall, S. 1990. „Symposia Papers: Autonomist Internalism and the Justification of Morals“, *Noûs* 24 (2), 257 – 267. [žiūrēta: 2007.11.08]. Prieiga per internetą: <http://links.jstor.org/sici?sici=0029-4624%28199004%2924%3A2%3C257%3ASPAIAT%3E2.0.CO%3B2-U>.
- Darwall, S. 1992. „Internalism and Agency“, *Philosophical Perspectives*, Vol. 6, Ethics: 155-174. [žiūrēta: 2007 11 08]. Prieiga per internetą: <http://links.jstor.org/sici?sici=1520-8583%281992%296%3C155%3AIAA%3E2.0.CO%3B2-T>.
- Darwall, S., Gibbard, A., Railton, P. 1992. „Toward *Fin de siècle* Ethics: Some Trends“, *Philosophy in Review: Essays on Contemporary Philosophy*, Vol. 101, No. 1: 115-189. [žiūrēta: 2007 10 20]. Prieiga per internetą: <http://links.jstor.org/sici?sici=0031-8108%28199201%29101%3A1%3C115%3ATFDSES%3E2.0.CO%3B2-X>.
- Darwall, S. 2006. „Ethical Intuitionism and the Motivation Problem“ in *Ethical Intuitionism: Re-evaluations*, ed. Ph. Stratton-Lake. Oxford: Clarendon Press, 248-270.
- Dreier, J. 1994. „Perspectives on the Normativity of Ethics“, *Noûs*, Vol. 28, No. 4: 514-525. [žiūrēta: 2008 03 07]. Prieiga per internetą: <http://links.jstor.org/sici?sici=0029-4624%28199412%2928%3A4%3C514%3APOTNOE%3E2.0.CO%3B2-W>.

- Gauthier, D. 1998. „Why Contractarianism?“ in *Ethical Theory 1. The Question of Objectivity*, ed. J. Rachels. Oxford: Oxford University Press, 92 – 108.
- Gert, J. 2002. „Korsgaard's Private-Reasons Argument“, *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 64, No. 2: 303-324. [žiūrėta 2007 11 08]. Prieiga per internetą: <http://links.jstor.org/sici?sici=0031-8205%28200203%2964%3A2%3C303%3AKPA%3E2.0.CO%3B2-3>.
- Gert, J. 2004. *Brute Rationality: Normativity and Human Action*. Cambridge: Cambridge University Press. [žiūrėta 2007 11 25]. Prieiga per internetą: <http://site.ebrary.com/lib/viluniv/Top?channelName=viluniv&cpage=1&f00=text&frm=smp.x&hitsPerPage=10&id=10131736&layout=document&p00=normativity&sortBy=score&sortOrder=desc>.
- Geuss, R. 1998. „Morality and Identity“ in *The Sources of Normativity*. Cambridge: Cambridge University Press, 189-199.
- Gibbard, A. 2006a. „Knowing What to Do, Seeing What to Do“ in *Ethical Intuitionism: Re-evaluations*, ed. Ph. Stratton-Lake. Oxford: Clarendon Press, 212-228.
- Gibbard, A. 2006b. „Normative Properties“ in *Metaethics after Moore*, eds. T. Horgan, M. Timmons. Oxford: Clarendon Press, 319 – 337.
- Gowans, Ch. W. 2002. „Practical Identities and Autonomy: Korsgaard's Reformation of Kant's Moral Philosophy“, *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. LXIV, No. 3: 546-570. [žiūrėta 2008 04 11]. Prieiga per internetą: <http://www.jstor.org/stable/3070968>.
- Kantas, I. 1987. *Praktinio proto kritika*. Vert. R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis.
- Mele, A. R. 2003. *Motivation and Agency*. Oxford: Oxford University Press.
- Nagel, Th. 1978. *The Possibility of Altruism*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Nagel, Th. 1998. „Universality and the Reflective Self“ in *The Sources of Normativity*. Cambridge: Cambridge University Press, 200-209.
- Parfit, D. 1997. „Reasons and Motivation“, *Aristotelian Society Supplementary Volume*, Vol. 71, Issue 1: 99-130. [žiūrėta 2008 02 10]. Prieiga per internetą: <http://www.blackwell-synergy.com/doi/abs/10.1111/1467-8349.00022>.
- Penelhum, T. 2005. „Hume's Moral Psychology“ in *The Cambridge Companion to Hume*, ed. D. Fate Norton. Cambridge: Cambridge University Press, 117-147.
- Railton, P. 2006. „Moral Realism“ in *Arguing About Metaethics*, eds. A. Fischer, S. Kirchin. London, New York: Routledge, 145-178.
- Railton, P. 1992. „Some Questions About the Justification of Morality“ in *Philosophical Perspectives*, Vol. 6, Ethics: 27-53. [žiūrėta 2007 11 16]. Prieiga per internetą:

<http://links.jstor.org/sici?sici=1520-8583%281992%296%3C27%3ASQATJO%3E2.0.CO%3B2-Q>.

- Skorupski, J. 1998. „Rescuing Moral Obligation“, *European Journal of Philosophy*, Vol. 6, No. 3: 335-355. [žiūrėta 2007 11 16]. Prieiga per internetą:
<http://www.blackwell-synergy.com/doi/pdf/10.1111/1468-0378.00065?cookieSet=1>.
- Smith, M. 2006a. „The Externalist Challenge“ in *Arguing About Metaethics*, eds. A. Fischer, S. Kirchin. London, New York: Routledge, 529-546.
- Smith, M. 2006b. „The Humean Theory of Motivation“ in *Arguing About Metaethics*, eds. A. Fischer, S. Kirchin. London, New York: Routledge, 575-601.
- Sosa, E., Villanueva, E. (eds.). 2005. *Normativity. Philosophical issues: a supplement to Nous*. Boston (Mass.), Oxford: Blackwell.
- Stratton-Lake, Ph. 2006. „Introduction“ in *Ethical Intuitionism: Re-evaluations*, ed. Ph. Stratton-Lake. Oxford: Clarendon Press, 1-28.
- Svavarsdóttir, S. 2006. „How Do Moral Judgements Motivate?“ in *Contemporary Debates in Moral Theory*, ed. J. Dreier. Malden (Mass.): Blackwell Publishing, 165-181.
- Wallace, R. J. 2006. *Normativity and the Will: Selected Essays on Moral Psychology and Practical Reason*. Oxford: Oxford University Press.
- Watkins, E., Fitzpatrick, W. 2002. „O'Neill and Korsgaard on the Construction of Normativity“, *The Journal of Value Inquiry*, Vol. 36: 349–367. [žiūrėta 2007 11 16]. Prieiga per internetą:
<http://www.springerlink.com/content/4b9e64tdfr1nh9x7/fulltext.pdf>.
- Williams, B. 1983. „Internal and External Reasons“ in *Moral Luck: Philosophical papers*. Cambridge: Cambridge University Press, 101-113.
- Williams, B. 2004. *Etika ir filosofijos ribos*. Vert. N. Lomanienė. Vilnius: Dialogo kultūros institutas.